

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра психології

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
освітній ступінь бакалавр

на тему

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ
ПРО СІМЕЙНІ РОЛІ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Виконала: здобувачка IV курсу, 41 групи
спеціальності 053 Психологія
Освітньо-професійна програма «Психологія»
Безвіконна К.С.
Керівник: кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Вахоцька І.О.
Рецензент: доктор педагогічних наук,
професор Кравченко О.О.

Умань 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. УСВІДОМЛЕННЯ МОЛОДДЮ СІМЕЙНИХ РОЛЕЙ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА	7
1.1. Сімейні ролі як моделі поведінки подружжя	7
1.2. Зміст та функції уявлень молоді про сімейні ролі	23
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УЯВЛЕНЬ ПРО СІМЕЙНІ РОЛІ	36
2.1. Організація та методи дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі	36
2.2. Чинники, що впливають на рівень усвідомлення молоддю сімейних ролей шлюбних партнерів	39
2.3. Обґрунтування типології сімейних ролей як основи для формування уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів	51
2.4. Практичні рекомендації майбутнім шлюбним партнерам щодо розподілу сімейних ролей та обов'язків	70
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	82
ДОДАТКИ	91

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сім'я є важливим соціальним інститутом, що привертає увагу різних сфер науки як складний психологічний феномен міжособистісних взаємин. Створення та функціонування гармонійних шлюбних союзів залишається однією з найактуальніших проблем нашого суспільства. Життєдіяльність сучасної сім'ї суттєво детермінується комплексом соціально-психологічних чинників. Серед психологічних чинників особливу роль відіграє готовність молоді створювати гармонійний шлюбний союз, розподіляти сімейні обов'язки та виконувати сімейні ролі.

Актуальність даної теми обумовлюється тим, що уявлення молоді про шлюб та соціальні ролі партнерів зокрема, все більше деформуються, оскільки сім'я нині все менше відповідає сформованій у суспільстві схемі рольового функціонування. Крім цього ми можемо спостерігати трансформацію уявлень молоді про те, які функції і ролі повинні виконувати чоловіки і жінки в шлюбі. Шлюбно-сімейні уявлення молоді відрізняються нечіткістю, невизначеністю, недостатньою наповненістю та стереотипною детермінованістю. Насамперед це пов'язано з незнанням принципів, законів сімейного життя, не розуміння сімейних функцій та моделей гармонійної поведінки шлюбних партнерів, не вмінням визначати сфери відповідальності та розподіляти домашні обов'язки.

Невизначеність норм, які регулюють рольові стосунки, породжує у багатьох сім'ях низку соціально-психологічних проблем, серед яких є проблеми «вибору» кожною сім'єю способу рольової взаємодії і формування ставлення членів сім'ї до різних сторін рольової поведінки в сім'ї. Наявні стандартні стереотипи нав'язують молоді помилкову думку про роль лідера у сім'ї і про те, що найвищий щабель сімейної ієрархії має займати чоловік. Втілення чоловіками такої моделі поведінки часто породжує сімейні конфлікти, адже за останні десятиріччя відбувся процес суттєвого зміщення соціальних ролей чоловіка і жінки. Цьому посприяла і емансипація жінок, які

тривалий час боролись за соціальну рівноправність з чоловіками, і стирання граней між чоловічими і жіночими професіями, а також зміна статусу жінки в сім'ї. Відсутність знань, умінь, життєвого досвіду запобігання та вирішення сімейних проблем можуть породжувати у членів сім'ї відчуття безпорадності та розчарування у сімейному житті. На жаль, подружжя стає заручником своїх незнань важливих основ сімейного життя (функцій сім'ї, особливостей розподілу сфер відповідальності, своїх обов'язків та моделей поведінки в ролі шлюбних партнерів)

Якщо раніше існувала певна диференціація гендерних і соціальних ролей, то сьогодні з цим питанням пов'язано багато плутанини. Навіть у змісті Сімейного кодексу відсутні статті, які б могли сприяти чіткому усвідомленню людиною моделей поведінки шлюбних партнерів та керуватися цією інформацією у сімейному житті. Це ускладнює розуміння молоддю суті і змісту сімейних ролей, процедури їх розподілу між шлюбними партнерами. Суттєво посилює вказану проблему і відсутність чіткої системи підготовки майбутніх шлюбних партнерів до сімейного життя.

При утворенні шлюбного союзу низький рівень знань про сімейні ролі шлюбних партнерів негативно впливає на їхні міжособистісні стосунки і породжує значну кількість деструктивних сімейних конфліктів. Значна кількість подружніх пар відчуває розчарування сімейним життям і змушена розлучатися. Звідси виникає потреба у пошуку ефективних шляхів підготовки молоді до сімейного життя та формування уявлень про конструктивні та деструктивні моделі поведінки шлюбних партнерів. Усвідомлення моделей поведінки подружньої пари дозволяє майбутнім партнерам відповідально організувати своє сімейне життя та запобігати різнопланових проблем і міжособистісних конфліктів.

Багато проблем, що виникають у сім'ї знаходяться на перетині психологічного, соціально-психологічного та соціологічного аспектів вивчення сім'ї. Результати вивчення психологічної літератури та практичного досвіду роботи підготовки молоді до сімейного життя свідчить,

що проблеми визначення змісту і структури формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі ще не набули свого остаточного науково-практичного вирішення. Не зважаючи на те, що проблемні питання підготовки молоді до сімейного життя вже певним чином розглядали такі дослідники як Ю. Альошина, М. Арутюнян, А. Карасевич, В. Кравець, Т. Левицька, Н. Оліфірович, Н. Павлюк, А. Сидоренко, G. Applebury, A. Eagly та ін., дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі шлюбних партнерів не було предметом окремих досліджень. Відсутні наукові розробки, які б сприяли розумінню молоддю моделей поведінки шлюбних партнерів, а також переліку сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним, морально-психологічним, інтимно-сексуальним, матеріально-фінансовим і господарським чинниками, що здатні впливати на гармонію сімейного життя. Усе це актуалізує тему нашого дослідження та її важливе практичне значення для підготовки молоді до сімейно життя, розвитку уявлення особистості про перелік сімейних ролей та розуміння того, які потреби вони задовольняють.

Таким чином, актуальність дослідження, недостатній рівень теоретичного і практичного вивчення проблеми обумовили вибір теми нашого дослідження, **науковим завданням** якого є дослідження психологічних умов формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді.

Об'єкт дослідження – уявлення молоді про сімейне життя.

Предмет дослідження – уявлення студентської молоді про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів та психологічні умови їх формування.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити уявлення студентської молоді про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів і психологічні умови формування уявлень про них в умовах закладу вищої освіти.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити наступні

завдання:

– здійснити аналіз наукових досліджень та уточнити психологічну сутність і типологію сімейних ролей, а також зміст та функції уявлень студентської молоді про сімейні ролі як моделей поведінки шлюбних партнерів;

– з'ясувати соціально-психологічні чинники, що впливають на формування уявлень студентської молоді про сімейні ролі.

– визначити моделі поведінки подружжя для реалізації основних сімейних функцій;

– розробити психологічний інструментарій формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки подружжя.

У роботі були застосовані такі **методи дослідження**: теоретичні (аналіз, узагальнення та систематизація наукової літератури з проблеми формування у студентів закладу вищої освіти уявлень про сімейні ролі), емпіричні – психодіагностичний інструментарій та експериментальні методи (бесіда, спостереження, опитування, тестування, констатувальний експеримент).

Для виконання емпіричної частини дослідження були використані наступні психологічні опитувальники, зокрема «Ролеві очікування та прагнення у шлюбі» (РОП), «Розподіл ролей в сім'ї», «Сімейні ролі», «Діагностика сімейних ролей подружжя» (ДСРП), «Діагностика патологізуючих сімейних ролей» (автори Д. Карпова, Є. Потапчук) [56].

Організація та експериментальна база дослідження.

Дослідження здійснювалось на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Результати роботи були представлені на всеукраїнській науково-практичній конференції «Soft skills – невід'ємні аспекти розвитку та формування конкурентоспроможності сучасних студентів».

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1.

УСВІДОМЛЕННЯ МОЛОДЬО СІМЕЙНИХ РОЛЕЙ ШЛЮБНИХ ПАРТНЕРІВ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Сімейні ролі як моделі поведінки подружжя

Як свідчить практика, створення та функціонування гармонійного шлюбного союзу залишається однією з найактуальніших проблем нашого суспільства. Підґрунтями для її виникнення та існування є низький рівень готовності молоді до сімейного життя, зокрема до ефективних моделей сімейної поведінки. Осмислення цієї проблеми спонукає дослідників звертати увагу на складне питання, щодо усвідомлення молодими людьми сутності сім'ї, психологічних закономірностей її функціонування та сімейних обов'язків (Т. Демидова, Л. Долинська, В. Кравець, К. Седих та ін) [8; 10; 30; 65].

У статті 15 Сімейного кодексу чітко зазначено, що сімейні обов'язки є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути перекладені на іншу особу. А стаття 55 акцентує увагу на тому, що обов'язком подружжя є турбота про сім'ю. При цьому дружина та чоловік зобов'язані піклуватися про побудову сімейних взаємин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби і взаємодопомоги, а також дбати про матеріальне забезпечення сім'ї [66]. Змістовне наповнення статей кодексу вказує на те, що для задоволення потреб та очікувань своїх членів сім'я покликана виконувати низку важливих функцій, які визначають моделі поведінки подружжя.

Варто підкреслити, що від реалізації цих функцій залежить рівень задоволення шлюбом та проблемного функціонування сім'ї як соціального інституту. Систематизація чинників задоволення подружжя шлюбом дозволила виокремити чотири групи таких чинників, зокрема: соціально-демографічні та економічні характеристики сім'ї; характеристики поза

сімейної сфери життєдіяльності подружжя; настанови і поведінка подружжя в основних сферах життєдіяльності; характеристика подружніх стосунків – емоційно-моральні цінності. За результатами дослідження проблеми формування соціально-психологічного клімату сім'ї, дослідниками з'ясовано, що образ щасливого шлюбу у чоловіків формується, насамперед, на підґрунті психологічних та сексуальних компонентів шлюбного життя, а у жінок – основною є побутова, рекреативна, сексуальна і психологічна підструктура шлюбу. Дещо іншу підхід пропонує співавтор навчального посібника з психології сімейних стосунків О. Тавіт, який поділяє чинники задоволення шлюбом на дві групи: чинники, що виникли до створення шлюбу – риси особистості (особливості характеру, ціннісні орієнтації, самоствавлення), ідеал шлюбного партнера і шлюбу, мотиви вступу до шлюбу); чинники, що з'явилися протягом сімейного життя (емоційні та психофізіологічні взаємини подружжя, їх рольові очікування і домагання, схожість поглядів на базові сімейні цінності).

Дослідники [5; 31; 33; 59; 68] виділяють певні групи сімей з різними видами проблем, зокрема:

– сім'ї, що знаходяться на межі виживання і не здатні забезпечити мінімум життєво важливих потреб (відсутність житла та належних побутових умов, матеріально-фінансові труднощі);

– сім'ї, члени яких мають серйозні порушення здоров'я, що впливає на її життєдіяльність та забезпечення взаємних потреб (фізичні чи психічні вади; алкоголізм, ігроманія, наркоманія тощо);

– сім'ї, які мають слабкі емоційні зв'язки, а подружжя – низький ступінь задоволеності сімейними взаєминами (низький рівень міжособистісної сумісності, кризи емоційної байдужості тощо). До цієї групи сімей дослідники часто відносять дистантні сім'ї [3-5].

Загальними характерними ознаками проблемних сімей є те, що в них не вистачає емоційної близькості; сімейні ролі виконуються ригідно; переважають патологізуючі сімейні ролі; індивідуальна ідентичність є менш

значущою, аніж сімейна; потреби сім'ї значно переважають над індивідуальними потребами; спілкування членів сім'ї знаходиться на низькому рівні; межі «Я» членів сім'ї є розмитими; сімейні «міфи» не відповідають реальності; гумор, оптимізм і турбота один про іншого виявляються рідко; існує неприхована неприязнь між членами сім'ї; постійно виникають сімейні конфлікти; наявний негативний морально-психологічний клімат тощо. Ролеві конфлікти між подружжям часто призводять до психологічного травмування дітей та розриву шлюбних стосунків [64; 69]. Внаслідок цього з'являються сім'ї, які прийнято називати дисфункціональними [12; 68].

Вочевидь ці ознаки проблемних сімей є наслідком нездатності чи небажання шлюбних партнерів повноцінно реалізовувати функції сім'ї. У таких сім'ях існує значна різниця між очікуваннями та домаганнями подружжя, що зумовлює появу конфліктів у господарсько-побутовій, батьківсько-виховній, соціальної активності, емоційно-терапевтичній сферах, сфері зовнішньої привабливості. Крім того, у проблемних сім'ях інтереси, потреби, наміри і бажання членів сім'ї починають суперечити, що призводить до сильних і тривалих негативних емоційних станів і негативно позначаються на психологічній атмосфері в сім'ї.

У зв'язку з цим проаналізуємо наукові підходи дослідників щодо основних функцій сім'ї. Заслужують на увагу результати дослідження соціально-психологічних чинників міжособистісної сумісності шлюбних партнерів А. Волкової, яка виділяє сім основних функцій сім'ї та відповідних їм сімейних цінностей: інтимно-сексуальна сфера, особистісна ідентифікація з партнером, господарсько-побутова сфера, батьківсько-виховна сфера, соціальна активність, емоційно-терапевтична сфера та зовнішня привабливість. Не зважаючи на привабливість такого підходу, виникає питання щодо такої функції як «особистісна ідентифікація з партнером». На нашу думку, особистісне ототожнення з партнером є процесом, що детермінується багатьма чинниками, зокрема й тими, що подані автором в

якості інших функцій. Тому така функція має дискусійний характер і потребує уточнення.

Узагальнюючи думки дослідників [57; 61; 69; 73; 78], ми дійшли висновку, що основними функціями сім'ї (таблиця 1.1) є: виховна, що задовольняє потреби бути батьком чи матір'ю, виховувати дітей і самореалізовуватися в дітях; економічна (матеріально-фінансова) – задовольняє потреби добробуту, забезпечує достаток; господарсько-побутова – задовольняє потреби у веденні домашнього господарства, в організації загального укладу життя сім'ї, сприяє збереженню здоров'я та відновлення фізичних сил; емоційно-психологічна – задовольняє потреби в емоційній підтримці, повазі, у психічному захисті, симпатії; інтелектуально-світоглядна – задовольняє потреби у взаємному духовному збагаченні та спільному проведенні дозвілля; сексуально-репродуктивна – задовольняє статеві-еротичні потреби подружжя та продовження роду; соціального контролю – забезпечує виконання членами сім'ї суспільних норм.

Таблиця 1.1 – Основні функції сім'ї, які визначають моделі поведінки шлюбних партнерів

Назва функції сім'ї	Мета реалізації функції сім'ї
Виховна функція сім'ї	реалізується для задоволення потреби подружжя бути батьком чи матір'ю, виховувати дітей і самореалізовуватися в них
Господарська та матеріально-фінансова функції сім'ї	реалізуються для задоволення господарсько-побутових та матеріально-фінансових потреб членів сім'ї (ведення домашнього господарства, добування засобів для існування, догляд за дітьми, харчування, прибирання, організація відпочинку тощо).
Інтелектуально-світоглядна функція сім'ї	реалізується для задоволення інтелектуально-світоглядних потреб членів сім'ї (виховання, знайомство з природою та історичними пам'ятками, залучення до здорового способу життя, надання корисних порад, прийняття серйозних рішень і вирішення важливих сімейних проблем, проведення цікавих розмов, сприяння порозумінню членів сім'ї та засвоєнню вимог суспільства, створення чогось нового для покращення сімейного побуту; оцінка задумів, планів, дій членів сім'ї).
Інтимно-сексуальна функція сім'ї	реалізується для задоволення інтимно-сексуальних та репродуктивних потреб подружжя (продовження роду,

	інтимне спілкування, статеві стосунки тощо).
Морально-психологічна функція сім'ї	реалізується для задоволення морально-психологічних потреб членів сім'ї (психологічний захист, мотивування, розрада тощо).

Наведені функції сім'ї сприяють розумінню основних моделей поведінки шлюбних партнерів. Наприклад, господарсько-економічна функція тісно пов'язана з сімейними ролями «добувач» та «господар-господарка», оскільки їхня головна функція – матеріальне забезпечення сім'ї. Розглядаючи наступну, зокрема, виховну функцію, можна стверджувати, що за своєю метою вона відповідає ролі «вихователь». Щодо сексуальної та репродуктивної функцій, то вони переплітаються з виконанням ролі сексуального партнера, яка спрямована на задоволення сексуальних потреб партнера та продовження роду. Забезпечення комунікативної взаємодії партнерів, надання підтримки, порад залежать від комунікативної функції – ролі «співрозмовника» та ролі надавача порад «порадника» в сім'ї. Морально-психологічна (психотерапевтична) функція має на меті розуміння членами сім'ї один одного і, насамперед, взаєморозуміння шлюбних партнерів, взаємопідтримка намірів, взаємодопомога в подоланні перешкод, надання можливості самовиражатися, можливості бути почутим. На нашу думку, таку ж ціль переслідує виконання членами сім'ї ролей «мотиватора», «розрадника». Отже, маючи уяву про сімейні ролі, партнери мають змогу ретельніше підготуватися до їх виконання та взяття на себе обов'язків, які передбачає виконання певної ролі.

Важливо підкреслити, що сімейні обов'язки передбачають виконання шлюбними партнерами певного обсягу роботи та визначення меж відповідальності. Це зобов'язує подружжя реалізовувати певні моделі поведінки, які прийнято називати сімейними ролями [11; 38; 52; 56]. Кожна функція сім'ї реалізується за допомогою конкретних сімейних ролей. На жаль, у змісті Сімейного кодексу не має жодної статті, яка б давала чітке розуміння суті сімейних ролей та їх переліку.

На нашу думку, поняття «сімейні ролі» потребує детальної теоретичної

рефлексії та найповнішої інтерпретації. Адже, попри численні дослідження сімейних стосунків, у більшості психологічних словниках воно згадується лише в контексті визначення поняття «соціальна роль». Вочевидь саме звідси бере початок поверховий розвиток понятійно-категорійного апарату, пов'язаного з сімейними ролями та їхніми інваріантами.

У психологічних працях представлені результати наукових досліджень лише окремих проблемних питань, пов'язаних із сімейними ролями, зокрема: проблеми засвоєння ролей чоловіка і жінки; розподіл обов'язків у сім'ї та стосунки між подружжям; психологічних особливостей рольових стосунків у дистантних сім'ях, вивчення зв'язку розподілу сімейних ролей і конфліктів у молодих подружніх парах, психологічних особливостей розподілу сімейних ролей у подружніх парах із суттєвою різницею у віці (Т. Зозуль) [11], гендерних стереотипів розподілу сімейних ролей в українській родині (І. Іванова) [12], узгодженість ролевих очікувань, розподілу подружніх ролей у молодіжній сім'ї (Н. Ляшенко) [38], прийняття на себе подружніх обов'язків, особливості ролевих очікувань подружжя на різних етапах сімейного життя, впливу рольових очікувань на характер сімейного спілкування подружжя (Л. Рішко, Н. Хлопоніна) [62], аналіз уявлень молодих людей з повних та неповних сімей про подружні і батьківські ролі, порушень структурно-ролевого аспекту життєдіяльності сім'ї, роль батька (G. Applebury) [79], оцінка чоловічих і жіночих здібностей (K. Deux, J. Taunor) [80], соціально-ролева інтерпретація статевих відмінностей у соціальній поведінці (A. Eagly) [81] та ін. Проте, до цього часу ще не знайшли належного висвітлення у психологічній теорії і практиці питання чіткої диференціації моделей поведінки подружжя при реалізації сімейних функцій. Окрім того, відсутній обґрунтований перелік сімейних ролей, який давав би уявлення особистості про важливі сімейні обов'язки та розуміння того, які потреби членів сім'ї важливо задовольняти.

Як ми вже зазначали вище, у вітчизняній літературі інтерпретація поняття «сімейна роль» базується на уявленнях вітчизняних авторів про

соціальну роль. За свідченням дослідниці психології соціального впливу В. Москаленко, поведінка людини детермінується її соціальною роллю, яка тісно пов'язана з позицією і статусом людини [40]. Доцільно зазначити, що за Словником практичного психолога [68], термін «позиція» відображає стійку систему ставлень людини до певних сторін дійсності, що виявляється у відповідній поведінці та вчинках, а «статус» – це місце людини в системі міжособистісних стосунків, що визначає її права, обов'язки і привілеї. Вочевидь виникає потреба говорити про компонент самосвідомості особистості та її ставлення до тих чи інших аспектів життєдіяльності. У зв'язку з цим видається закономірним те, що успішне функціонування в тій чи іншій соціальній ролі не можливе без її усвідомлення людиною.

На думку деяких вчених, поняття «роль» у загальному розумінні відображає поведінку, яку очікують від людини інші у процесі виконання нею певних функцій на якомусь місці при певних обставинах. За Г. Андреевою], розуміння психологами суті сімейної ролі ґрунтується на уявленнях про соціальну роль як функцію соціальної системи. При цьому поняття «соціальна роль» інтерпретується як модель поведінки, що об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі об'єктивних та міжособистісних стосунків. Доцільно зазначити, що роль є однією з найважливіших характеристик індивіда в будь-якій групі. Зважаючи на те, що сім'я являється не тільки природнім осередком суспільства, а й групою, які пов'язанні родинними стосунками [39], можемо зробити висновок, що сімейні ролі є важливими характеристиками членів сім'ї. У найвищих вимірах досконалості соціальні ролі характеризують динамічний аспект статусу особистості, який розкривається через функції групи, у нашому випадку сім'ї.

Беручи до уваги думку Т. Шибутані, рольова структура сім'ї складається з міжособистісних (соціальних) і конвенціональних ролі (породжені соціальним і культурним оточенням). Конвенціональні ролі регулюються традиціями, звичаями, правом і мораллю і визначають постійні

права і обов'язки членів сім'ї, відображаючи список для вибору форм і способів поведінки. Щодо міжособистісних ролей, то вони визначаються конкретним характером міжособистісних взаємин в сім'ї, відображаючи своєрідність сімейної міжособистісного спілкування.

За свідченням дослідниці гендерних стереотипів розподілу сімейних ролей в українській родині І. Іванової [12], словосполучення «сімейна роль» відображає сукупність неписаних правил і норм поведінки в сімейному середовищі, які ґрунтуються на особистісній їх інтерпретації кожним із подружжя. У зв'язку з цим належне функціонування сім'ї можливе за умов правильного розподілу моделей поведінки, коли кожен із членів сім'ї виконує ті ролі, що відповідають його власним та взаємним очікуванням. Щодо розподілу ролей, то за свідченням дослідників [38; 47], у традиційних сім'ях визначальним чинником розподілу є стать, коли жінки виконують ролі берегині (дружини, матері, господарки тощо), а чоловіки відповідають за матеріально-фінансове забезпечення; у егалітарних сім'ях ролі прийнято розподіляти порівну.

Автор підручника «Основи сімейного життя» [8] зазначає, що існує три типи розподілу сімейних ролей: *централістичний* (на чолі стоїть один з подружжя, якому належить верховна влада у вирішенні основних питань сімейного життя); *автономний* (подружжя розподіляють ролі і не втручаються у сферу впливу іншого); *демократичний* (сімейними справами займаються обидва члена подружньої пари приблизно порівну). Вочевидь такий поділ детермінується індивідуально-психологічними особливостями шлюбних партнерів. Звідси викликає інтерес типологія шлюбних партнерів, яку розкрила у своїй праці «Як будувати себе та свою сім'ю» В. Сатир. У роботі охарактеризовано 7 основних типів шлюбних партнерів, що виконують ту чи іншу соціальну роль в сім'ї, зокрема:

- ✓ рівноправний партнер (його обов'язки є рівноцінними обов'язкам шлюбного партнера);

- ✓ романтичний партнер (очікує душевної злагоди, міцного кохання);
- ✓ батьківський партнер (із задоволенням піклується про інших, приймає активну участь у вихованні своїх дітей, організовує відпочинок сім'ї);
- ✓ дитячий партнер (приносить у подружжя спонтанність, безпосередність, радість і одночасно отримує владу над іншим шляхом прояву слабкості і безпорадності);
- ✓ раціональний партнер (стежить за проявом емоцій, точно дотримується правил та обов'язків; відповідальний, тверезий в оцінках, розпоряджається бюджетом сім'ї, ставить високі вимоги перед іншими та слідкує за їхнім виконанням);
- ✓ товариський партнер (хоче бути соратником і шукає для себе схожого супутника);
- ✓ незалежний партнер (зберігає у шлюбі певну дистанцію по відношенню до свого партнера; прагне показати свою самостійність, вміння приймати рішення та нести відповідальність за них).

Загалом більшість дослідників [10; 38; 45; 63] поділяє сімейні ролі на три види: традиційні, товариські та ролі партнерів. При цьому, традиційні ролі передбачають розподіл ролей між подружжям відповідно до складеного у суспільстві стереотипу. У цьому випадку дружина народжує та виховує дітей, займається домашнім господарством, обслуговує та піклується сім'єю, створює домашній затишок. Її головний обов'язок – підтримка свого чоловіка, підпорядкування власних інтересів інтересам чоловіка, пристосування до залежності і терпимості. Водночас від чоловіка вимагається прийняття основних рішень, підтримка сімейної влади і контроль, економічна безпека і захист сім'ї, емоційна вдячність дружині за пристосування до залежності.

Щодо товариських ролей, то вони потребують від подружжя забезпечення моральної підтримки і сексуального задоволення, жвавого і

цікавого спілкування один з одним і оточуючими. Дружина повинна стежити за своєю зовнішністю, підтримувати чоловіка, вміти розважати його після роботи. Від чоловіка вимагається захоплення дружиною і лицарське ставлення до неї, романтичне кохання й ніжність, забезпечення коштів для нарядів, розваг, соціальних контактів, дозвілля і, зрозуміло, проведення з дружиною вільного часу.

На відмінну від попередніх ролей, ролі партнерів потребують і від дружини, і від чоловіка економічного внеску в сім'ю згідно з розміром заробітку, спільної відповідальності за дітей, участі у веденні домашнього господарства і розподілу правової відповідальності. Вони повинні діяти спільно задля досягнення результату, їхні фізичні та моральні затрати повинні бути однаковими. Окрім цього спільного, від чоловіка вимагається ще й прийняття рівного статусу дружини і згода з її рівною участю в прийнятті будь-яких рішень.

Фахівці з сімейної психології звертають увагу на те, що:

– існує зв'язок між задоволеністю шлюбом та життєвими цінностями шлюбних партнерів, що мають свої відмінності у чоловіків і жінок (А. Коваленко, Є. Балика) [27];

– дві третини розлучень припадають на перші п'ять років шлюбу і спричиняються завищеними очікуваннями від шлюбу, особистісною незрілістю шлюбних партнерів, комунікативною некомпетентністю тощо (Р. Федоренко, М. Мушкевич, Т. Дучимінська, Л. Магдисюк) [60];

– у чоловіків і жінок існують різні уявлення про сімейне життя та про гендерний розподіл сімейних ролей (рольовий дисонанс) (Д. Логвінова, Н. Ляшенко, К. Седих [37; 38; 65];

– виникає проблема маски, коли майбутній партнер приймає на себе роль, від якої пізніше відмовляється;

– існують стереотипи щодо гендерних ролей батьків (D. Anderson, M. Hamilton) [77];

– наявні концептуальні проблеми в особистісному сприйнятті

партнерами один одного (N. Gage , L. Cronbach) [82].

Моделі поведінки подружжя при реалізації сімейних функцій часто породжують ролеві конфлікти, кількість яких суттєво збільшується на етапах виникнення нормативних і ненормативних сімейних криз [3-5; 12; 44; 60; 62; 64]. Будь-який сімейний конфлікт впливає на мовленнєву поведінку шлюбних партнерів та на морально-психологічний клімат усієї сім'ї. Дослідниками (К. Олександренко, О. Василенко) [43] з'ясовано, що мовленнєва поведінка подружжя у процесі сімейних конфліктів набуває характеру взаємних звинувачувань, викликаних незадоволенням поведінкою партнера. Це спричиняє психоемоційне виснаження та негативні бажання і переживання шлюбних партнерів. Вочевидь такі наслідки вказують на появу патологізуючих сімейних ролей, пов'язаних з надмірним доріканням, моралізуванням і повчанням інших членів своєї сім'ї [56]. Зважаючи на отримані результати, дослідники наголошують на необхідності проведення психологічної просвіти молоді з питань підготовки до шлюбного життя та вибору шлюбного партнера, зокрема щодо розвитку уявлень про шлюбний потенціал, міжособистісну сумісність шлюбних партнерів, а також про правила гармонійних сімейних стосунків.

У проаналізованих нами дослідженнях[27; 31; 70; 71; 74; 75], вченими було виділено низку чинників, що впливають на вибір та реалізацію членами сім'ї сімейних ролей як моделей поведінки. Це, наприклад: дистантні стосунки (Г. Венгер) [5]; життєві цінності подружжя, що впливають на задоволеність шлюбом (А. Коваленко, Є. Балика) [27]; індивідуально-психологічні особливості партнерів та готовність до змін; рівень освіченості подружжя та вплив особистісної зрілості подружжя на ставлення до дитини (К. Кравченко) [31]; критичні періоди у розвитку сім'ї; родинні настанови (О. Столярчук) [70]; модель батьківської сім'ї (Л. Строкач, Т. Захарчук) [71]; дошлюбні уявлення майбутніх шлюбних партнерів (М. Терещенко) [74]; особистісні якості подружжя та особливості міжособистісної взаємодії подружжя (В. Ткаченко) [75] та ін.

Для кожного члена сімейної системи, існують різноманітні статусні характеристики, які визначають рольову поведінку, що характеризується: мірою ідентифікації виконавця з певною роллю (мірою прийняття відповідальності за виконання ролі); ролевою компетентністю, що відображає рівень сформованості мотиваційного і операційно-технічного компонентів ролевої поведінки; конфліктністю ролі, що детермінується суперечливістю поведінкових моделей, необхідних для реалізації конкретної ролі.

За результатами теоретичного аналізу літератури, серед найхарактерніших причин, що здійснюють вплив на вибір шлюбними партнерами соціальних ролей загалом та сімейних зокрема, можна назвати:

- чітко окреслена гетерогенність складу сім'ї: стать, вік шлюбних партнерів, ціннісні орієнтації, установи;
- жорсткі нормативні установки сімейних стосунків: зумовлюються уявленнями подружжя про те, якими мають бути стосунки в сім'ї між ними, між дітьми, як розподіляються обов'язки між членами сім'ї, які заохочення і санкції необхідно застосовувати до членів сім'ї в різних ситуаціях тощо;
- закритий характер сімейної групи: обмеження кількості членів сім'ї, постійний та стабільний її склад;
- чітко визначену поліфункціональність сім'ї: виконання певних сімейних функцій, які мають суперечливий характер;
- історичність: досвід шлюбних партнерів, етапи розвитку їхніх стосунків, життєвий цикл сім'ї;
- чітко окреслену емоційність сімейних стосунків: психічний і соматичний стан здоров'я подружжя, взаємодопомога та підтримка один одного, співчуття, турбота по відношенню до свого партнера.

Беручи до уваги сказане нами вище ми зробили висновок, що обов'язки, які притаманні певній сімейній ролі, будуть успішно виконуватися подружжя коли: сімейні ролі обумовлені і подружжя задоволене своїми

ролями; очікування щодо ролі співпадають з реальністю; подружжя підтримує, високо оцінює і хвалить одне одного; в подружньому спілкуванні добре виражений емоційний компонент, емоційна чуттєвість, постійно відчувається підтримка, співпереживання. Говорячи про сімейну роль шлюбних партнерів, доречним буде врахувати думку, яка склалася в суспільстві відповідно гендерного аспекту[67 та ін.], а саме:

- жінка частіше є психологічним лідером, але прихованим, тобто вона ініціює, а чоловік виконує;

- з появою дітей на жінку в сім'ї покладаються додаткові обов'язки і вона набуває нової ролі – крім дружини стає ще й матір'ю;

- жінка відіграє важливу роль у створенні мікроклімату в сім'ї, вихованні дітей;

- стосунки подружжя будуються на основі тих ролей, які вони сприймали з дитинства: «чоловік-батько», «чоловік-чоловік», «чоловік-син», «жінка-мати», «жінка-жінка», «жінка-донька». Кожна роль має свою форму поведінки.

Як бачимо, з розподілу соціальних ролей чоловіків і жінок безпосередньо впливає і зразок розподілу сімейних ролей. На думку дослідників, жінки реалістичніше дивляться на подружнє життя, розуміючи, що воно складається з багатьох обов'язків. Жінка найчастіше органічно і легко приймає нові обов'язки - дружини, матері, хазяйки. Для неї шлюб - це насамперед надійний, забезпечений дім і все, що з цим пов'язано: матеріальний добробут, захист, романтична прив'язаність і можливість стати матір'ю. Зазвичай, для жінок проблеми сім'ї важливіші від проблем роботи, а для чоловіків - навпаки. Чоловіки вважають що вони відповідають лише за матеріальне забезпечення сім'ї. Водночас дослідники звертають увагу на трансформацію гендерних сімейних ролей в оцінці сучасної студентської молоді, що виникає під впливом чинників, що впливають на формування гендерних уявлень подружжя про ролі «жінки» та «чоловіка» у суспільстві. У сім'ях поступово змінюється розподіл навантажень, посилюється практика

сумісного ведення домашніх справ (чоловіки і дружини почали частіше разом виконувати роботу, яка раніше традиційно вважалася жіночою чи чоловічою).

За результатами вивчення дистантних сімей Г. Венгер [3-4] з'ясовано, що їхня функціонально-рольова структура суттєво детермінована дистантними взаєминами. У таких сім'ях більш розповсюдженою є патріархальна модель, коли чоловік виконує роль «добувача», а дружина роль «домогосподарки». Суттєвої трансформації зазнають сімейні ролі, пов'язані з взаємодією. Очевидно мова йде про такі сімейні ролі як «співрозмовник», «слухач», «порадник», «романтик», «коханець» та ін. Члени дистантних сімей, не зважаючи на можливості Інтернету, мають проблеми, пов'язані з задоволенням потреби у спілкуванні – відбувається порушення міжособистісного компонента функціонування сімейної системи. Продовжуючи тему дистантних сімей, І. Ковальчук [29] звертає увагу на необхідності соціальної підтримки дітей та молоді з дистантних сімей на ринку праці.

Доречно зазначити, що порушення (зміни) рольових функцій у родині, внутрішньо-сімейної гендерної взаємодії є одним з чинників, що сприяє появі демографічної кризи, тенденції від багатодітності до малодітності. Підґрунтям для цього стає відхід про стереотипні уявлень про жіночі та чоловічі ролі та прагнення жінок змінити сімейні ролі «домогосподарок» на певні професійні ролі. За свідченням дослідника подружніх ролей в молодіжній сім'ї Н. Ляшенко [38], у сім'ях існує проблема рольового дисонансу у багатьох сферах сімейного життя – побуту, дозвілля, фінансів, виховання дітей. Такий дисонанс виявляється на двох рівнях: дисонанс як розбіжність установок у чоловіків і жінок на певний тип сімейних взаємин; дисонанс як невідповідність установок реальній поведінці шлюбних партнерів. На думку Н. Ляшенко, сімейний статус жінки, як і раніше, визначається ролями «домашня господарка» та «вихователька дітей». Проте спостерігається така тенденція, що жінки намагаються вторгтися в сферу

ділової активності швидше й з більшим бажанням, ніж чоловіки у сферу домашнього господарства. Під впливом соціальної трансформації жінки починають піддавати сумніву традиційний розподіл ролей у сім'ях і домагатися гендерного устрою, що базується на рівних можливостях у роботі і громадському житті. Звідси можна говорити про наявність тенденції до видозмін вимог і очікувань суспільства щодо поведінки особистості тієї чи іншої статі, мова йде про гендерні ролі [40].

Враховуючи викладене вище, стає очевидним те, що сімейні ролі є дуже специфічними і залежать від особистих особливостей, задатків і здібностей конкретної людини. При цьому, дослідники [6] виділяють важливу комплексну характеристику особистості, як необхідну умову щасливого шлюбу: спрямованість на іншу людину, що припускає уміння і бажання розуміння навколишніх людей, враховувати їх інтереси, смаки і звички. Також необхідна чітка визначеність і несуперечність прав і обов'язків подружжя, що можливе лише в тому випадку, коли уявлення про рольову поведінку й рольові очікування подружжя в контексті прийнятої моделі будуть збігатися. Істотне місце в уявленні молоді про майбутню сім'ю займають саме ролеві очікування, де спостерігається зсув ролей або відмова від їх розподілу. Останнім часом характерне висунення жінки на провідну роль в сім'ї. З іншого боку, відсутнє реальне уявлення проте, в яких сферах чоловік і дружина можуть проявити своє верховенство.

Ролі, які людина виконує в родині, повинні відповідати її можливостям. Присвоювання людині невластивих ролей може призводити до серйозних як сімейним, так і особистим порушень. Крім того якщо у одного з члена сім'ї одночасно багато соціальних ролей, то вони повинні відповідати одна одній і утворювати цілісну картину. У разі поєднання суперечливих ролей, виникають серйозні труднощі у виконанні ролі. Суперечності всередині однієї ролі або двох ролей призводить не тільки до сімейних криз, а і до розпаду сім'ї. Також сукупність ролей індивіда повинна забезпечувати

задоволення його основних потреб в сім'ї. Це потреба в повазі, визнанні та симпатії.

Дослідники [58] звертають увагу на те, що в щасливих сім'ях між подружжям значно більше схожості в розумінні своїх сімейних ролей, якщо їм вдалося продуктивно вирішити проблему рольових психосексуальних уподобань. Саме зі сфери сексуальних стосунків подружжя може прямо чи опосередковано переносити ті чи інші моделі рольової поведінки в інші сфери сімейного життя. Спеціальні дослідження показують, що людям в спілкуванні властиві несвідомі переваги певних рольових позицій. Хтось постійно претендує на роль господаря, хтось на роль князя (різниця між господарем і князем істотна: князь претендує на повагу). Існує орієнтація на роль слуги чи раба (людина повністю залежна, потребує опіки та керівництва). Існують люди, які відчують себе комфортно в основному в ролі експериментатора або споглядача. Хтось претендує на роль пажа, хтось на роль коханця. Нарешті, є орієнтації на роль шахрая і друга. У когось є потреба бути в ролі дитини або батька. Кожному з цих чоловічих варіантів існують відповідності в жіночих рольових перевагах: є жінки, які віддають перевагу бути господинями, княжнами, служницями, експериментаторами, коханками, матерями або доньками. Подружні стосунки будуються на основі моделі, засвоєної людиною в дитинстві, з її батьківської родини. Звідси взаємини між чоловіком і дружиною можуть відповідати одній з наступних чотирьох моделей: «батько – донька», «мати – син», «брат – сестра», «друг – подруга». Цілком логічно, що такі моделі взаємин є результатами уявлень молоді про структурно-ролеві характеристики сімейних взаємин.

Таким чином, ми з'ясували, що під поняттям «соціальна роль» слід розуміти модель поведінки, що об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі об'єктивних чи міжособистісних стосунків. У контексті нашого дослідження термін «соціальна роль» означає нормативні зразки поведінки в сім'ї, вимоги до кожного типу поведінки, а також функції, які виконують шлюбні партнери. Відтак отримані результати дозволяють

розширити актуальний простір теоретичного пізнання феномену сімейних ролей та зрозуміти сутність поняття «сімейні ролі» як моделей поведінки членів сім'ї, що необхідні для реалізації сімейних функцій.

Загалом осмислення вищесказаного, дозволяє уточнити характеристику сімейних ролей, а також з'ясувати відсутність обґрунтованого переліку таких ролей за основними функціями сім'ї. Вочевидь відсутність чіткої типології сімейних ролей є серйозною проблемою, що заважає розвитку уявлень молоді про моделі поведінки шлюбних партнерів, які сприяють гармонійним сімейним стосункам.

1.2. Зміст та функції уявлень молоді про сімейні ролі

За свідченням дослідників сімейно-шлюбних питань, серед причин більшості сімейних проблем та конфліктів є низький рівень психологічної готовності молоді до сімейного життя. При цьому, фахівці зазначають, що психологічна готовність особи до створення сім'ї відображає не тільки активно-дійовий стан людини, її установку на створення сім'ї, а також *знання основ сімейно-шлюбного життя*. У зв'язку з цим виникає потреба звернути увагу на таке поняття як «уявлення молоді» про сімейне життя» і, зокрема, про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів.

За тлумаченням, поданим у словниках української мови [41; 42], поняття «уявлення» – це розуміння, знання чогось, що базується на життєвому досвіді. Дещо конкретнішу інтерпретацію цього терміну подає С. Рубінштейн, який вказує, що «уявлення – це змінне динамічне утворення, яке кожного разу за певних умов знову створюється та відображає складне життя особистості». У наукових джерелах [1; 72] акцентується увага на таких видах уявлень, як уявлення пам'яті та уявлення уяви. При цьому уявлення пам'яті – це відтворені образи сприйнятих раніше предметів і явищ. Суттєва різниця між пам'яттю та уявою полягає у різниці напрямів під час активного оперування образами (функцією пам'яті є відновлення системи образів,

максимально наближеної до «еталону», а функцією уяви – максимальне можливе перетворення вихідного образного матеріалу). Отже, як стверджував С. Рубінштейн, якщо відтворення є основною характеристикою пам'яті, то перетворення стає основною характеристикою уяви. Для того, щоб перетворити дійсність на практиці, необхідно вміти перетворити її також мисленнєво. Саме цю потребу задовольняє уява. Враховуючи вищесказане, стає очевидним те, що уявлення особистості, як образи явищ, подій, фактів, процесів дійсності, що містять узагальнення суспільного та індивідуального досвіду людини, мають важливе значення для життєдіяльності людини в різних сферах, зокрема і для сімейного життя. Фактично будь-які знання є ідеальним відтворенням узагальнених уявлень про закономірні зв'язки об'єктивного світу. У контексті нашого дослідження мова йде про уявлення, що відображають моделі поведінки шлюбних партнерів.

Розглядаючи структури уявлень, варто звернути увагу на основні функції уявлень студентської молоді про соціальні ролі шлюбних партнерів. Теоретичний аналіз науково-психологічної літератури свідчить, що найважливішою функцією уявлень дослідники вважають те, що вони служать інструментом пізнання. Тобто за допомогою уявлення ми спочатку описуємо, потім класифікуємо, і лише тоді пояснюємо об'єкти уявлень. С. Московічі говорить, що саме уявлення спонукають нас формувати звички. Іншими словами, людина бачить навколишній світ не таким, яким він є насправді, а крізь призму власних бажань, інтересів і уявлень. Другою важливою функцією уявлень є функція орієнтації поведінки. Ця функція спостерігається як у поведінці, так і емоційних проявах людини. Так, Р. Харре, дослідивши вираження емоцій у різних культурах, виявив, що поява тих чи інших емоцій і їхні динамічні параметри залежать від соціальних уявлень, що існують в тих чи інших культурах. Інакше кажучи, соціальні уявлення трактуються як незалежна змінна, детермінуюча все різноманіття поведінки людини. Третьою функцією соціальних уявлень є адаптаційна.

Вона допомагає індивіду адаптуватися до соціуму, а також до вже сформованих і раніше існуючих в суспільстві поглядів, думок і оцінок.

Враховуючи викладене вище, стає очевидною роль уявлень про майбутню сім'ю та моделі поведінки шлюбних партнерів для підготовки молоді до сімейного життя. Насамперед, сприяє до продуктивної поведінки сім'янина, далі орієнтує у моделях поведінки і, нарешті, має важливе значення для адаптація до сімейного життя). Наявність таких уявлень спонукають молодь формувати звички до гармонійних моделей поведінки у майбутньому сімейному житті. Така манера поведінки стане нормою життя і буде сприяти формуванню відповідального сім'янина.

Нажаль, проблема формування уявлень про майбутню сім'ю у студентської молоді системно не досліджувалася. Водночас існує багато робіт, в яких окремі питання присвячені розгляду змісту уявлень про сімейне життя. Наприклад, деякі дослідники розглядають уявлення про сім'ю і шлюб у контексті статевої соціалізації та підготовки до шлюбу. Дослідники звертають увагу на те, що у теперішньої молоді уявлення про шлюб мають низку негативних особливостей:

- у віці 13-15 років виникає прогресуючий поділ і протиставлення понять «любов» і «шлюб»: молоді люди можуть сприймати сім'ю як перешкоду для своїх почуттів і лише згодом, шляхом проб і помилок, дійти до розуміння морально-психологічної цінності шлюбу;

- споживча нереалістичність уявлень: середньо бажаний партнер за своїми позитивними рисами перевершує реальних партнерів з безпосереднього оточення молодих людей;

- розходження якостей бажаного партнера і передбаченого партнера по щоденному спілкуванню: якості особистості, що вважаються значимими для ідеального шлюбного партнера, в реальному спілкуванні молоді не мають вирішального значення;

- вияви надмірних вимог до партнера, особливо у дівчат.

Ми поділяємо занепокоєння дослідників щодо негативних

особливостей уявлень молоді про сімейне життя і вважаємо, що їх можна усунути за умови розширення уявлень молодих людей про шлюбний потенціал та сімейні ролі [16; 52; 56; 58].

На думку М. Терещенко [74], уявлення про шлюб та сім'ю є одним з визначальним чинником подружнього взаєморозуміння. При цьому уявлення про сімейне життя автор розглядає в аспекті картини світу людини, оскільки саме картина світу є реалізацією потреби людини орієнтуватися в світі не лише фізично, а й інтелектуально, на основі розуму та власного досвіду, що певним чином є відображення думки Е. Фромма у його праці про мистецтво любові [76]. Поряд з цим багато дослідників звертають увагу на те, що уявлення людей про своє майбутнє сімейне життя формується під впливом ілюзорної картини світу. Мова йде про негативний вплив стереотипів, страхів, проєкцій, упереджень, що викривляють уявлення про світ та самих себе. Звідси виникає проблема появи ідеального образу шлюбного партнера – як взірця, що визначає спосіб пізнання, оволодіння засобами мислення, поведінки та життєдіяльності досконалого сім'янина.

Водночас, спеціальних досліджень, які б торкалися вивчення особливостей процесу формування уявлень про соціальні ролі подружжя, не виявлено, тоді як ця проблема є дуже важливою складовою підготовки молодого покоління до сімейного життя. Особливо гострого значення вона має сьогодні в зв'язку з нівелюванням багатьох цінностей і пошуком молоддю нових ідеалів.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу авторська концепція формування соціальних уявлень С. Московічі, який розтлумачував соціальні уявлення як осмислені знання. На його думку, це суспільна свідомість, в якій дуже складно взаємодіють на рівні здорового глузду різні переконання (частково ірраціональні), ідеологічні погляди, знання, власне наука, що розкривають і в дечому відображають соціальну реальність. Квінтесенцією концепції є з'ясування процесу розуміння людьми оточуючого світу. Вочевидь ця ідея гармонійно корелює з нашим прагненням досягнути

зміст уявлень молоді про сімейні ролі. Адже, як вказував С. Московічі, соціальні уявлення, це, перш за все, знання здорового глузду, це якості буденного практичного мислення, які спрямовані на засвоєння і осмислення соціального матеріалу та ідеального оточення. Висловлена думка уможливорює розуміння уявлень молоді про сімейні ролі як знання здорового глузду. Зазначимо, що термін «глузд» інтерпретується словниками української мови як «розумний зміст чого-небудь; рація, смисл», а словосполучення «здоровий глузд» означає тверезе розуміння речей; розсудливість [41; 42]. Знання, що трансформується у здоровий глузд, здатне змінювати спосіб існування людей. Нова інформація про об'єкт підлягає категоризації в когнітивному світі суб'єкта, що утворює уявлення. Це спричиняє смислову трансформацію образу, співвідношення його з низкою понять, які були сформовані раніше. Як бачимо, уявлення – це не пасивне відтворення зовнішнього у внутрішнє, це процес і результат активного соціально-психологічного відтворення дійсності. Висловлені аргументації щодо соціальних уявлень дають змогу зрозуміти вагому роль уявлень молоді про сімейні ролі і здійснити подальший їх розгляд для розуміння можливостей посилення пізнавальної діяльності студентської молоді. Адже активність соціальних уявлень виявляється в тому, що вони здатні надавати сенс будь-якій поведінці, зокрема поведінці шлюбних партнерів, інтегрувати особу в систему сімейних взаємин, тобто орієнтують і спрямовують діяльність членів сім'ї. Отже завдяки соціальним уявленням важливі факти сімейного життя трансформуються, щоб стати знанням, яке молодь може використовувати для створення та функціонування гармонійного майбутнього шлюбного союзу.

Як окремий компонент життєвої перспективи та життєвих планів – уявлення про майбутнє сімейне життя, ми можемо виділити із концепції життєвої стратегії, розробленої К. Абульхановою-Славською. Відповідно до цієї концепції вже в підлітковому віці в життєвих планах особистості є варіанти першочерговості розвитку: закінчити навчання, одружитися,

збудувати сім'ю як чинник психологічної стабільності та захисту. Також складаються уявлень про найбільш вірогідний з точки зору особистості сценарій розвитку подій її сімейного життя, розподіл обов'язків між членами сім'ї, про сімейні функції.

Як бачимо, процес становлення життєвої перспективи в багатьох аспектах залежить від сімейних стосунків у батьківській родині. Дослідники Е. Ейдемілер та В. Юстицький вважають, що образ родини залежить від сукупності уявлень про сценарну поведінку кожного члена сім'ї. На їхню думку, сімейні уявлення – досить стійкі утворення, які забезпечують типове реагування особистості на ситуацію відповідно до сформованої в неї життєвої позиції на основі сімейного сценарію, оскільки уявлення про більшість ситуацій сформоване у людини ще до того, як вона з ними зіштовхнеться. Досліджуючи закони сімейного життя, У. Харли та Ф. Уїллард пропонують нам розглянути уявлення про сім'ю у вигляді мисленневих моделей, що проявляється у прогнозуванні своїх дій, розвитку подій, реакції членів родини на ці дії. Схожу думку висловлює В. Менделевич, який також вважає, що в процесі сімейного виховання формуються шаблони прогнозування, враховуючи які людина буде свою поведінку та взаємини.

Узагальнені результати наукового аналізу цієї проблеми, здійснено В. Сисенко [73], який виділив комплекс вимог, обов'язків і соціальних стандартів поведінки, якими регулюється сумісне життя подружньої пари. Беручи за основу цей комплекс, можемо виявити рівень сформованості уявлення молоді про сімейні ролі та рольовий розподіл. Ознаками його сформованості є:

- готовність прийняти на себе нову систему обов'язків щодо свого шлюбного партнера, відповідальності за сім'ю;
- визнання принципу рівності в сімейних взаєминах;
- врахування індивідуальних та вікових особливостей шлюбного партнера;

- уміння пристосуватися до звичок і рис шлюбного партнера, а також розуміння його духовних рухів і станів;
- здатність до самовідданості щодо партнера;
- уміння бути терпимим і поблажливим, приймати партнера зі всіма його особливостями і недоліками, пригнічувати власний егоїзм;
- підготовленість до конструктивного спілкування і співпраці, узгодження взаємодій.

Заслужують на увагу результати досліджень образу сім'ї, отримані Н. Москвічевою, яка виділила чотири уявних образи сім'ї. Ці уявлення можуть бути шаблонами, які молоді люди використовують при створенні сім'ї. Мова йде про такі групи:

1. «Тепле коло спілкування, домашній затишок»: у такій сім'ї подружжя виступає у ролі друзів, для яких головне мати взаєморозуміння та підтримку. Очевидно, що цей образ сім'ї асоціюється з такими сімейними ролями як друг, співрозмовник, слухач та ін.

2. «Притулок, сховище, фортеця»: сімейні ролі у цій сім'ї пов'язані із захистом партнера, піклуванням про нього, можливість захистити від складнощів зовнішнього світу. У цьому випадку увага концентрується на таких ролях як берегиня (захисник), годувальник, господарник, дбайливець, тощо.

3. «Стабільний організм, дерево, мурашник»: перш за все, це взаємна допомога та підтримка родичів у цілісному процесі функціонування сім'ї. Шлюбні партнери у такій сім'ї беруть на себе роль «добувача» чи «годувальника», вони забезпечують матеріальне становище сім'ї, її стабільність.

4. «Взаємна відповідальність», де кожен член сім'ї несе відповідальність один за одного, за розвиток стосунків.

Гендерні особливості сприйняття молоддю шлюбу, сімейних ролей, на думку І. Кона [84], насамперед пов'язані з жіночим та чоловічим Я-образом, Я-концепцією. За словами дослідника, чоловічий Я-образ формується

здебільшого з інформації про значення Я у спортивних, трудових, інтимних, професійних сферах. При цьому вони дещо переоцінюють свої здібності, в наслідок чого ми можемо спостерігати завищену оцінку чоловіків, яка допомагає їм відповідати стереотипу маскулінності, серйозності. Я-образ жінки переважно формується з інформації про значення Я у домашньому середовищі та професійних сферах. На відміно від чоловіків самооцінка жінок більш реалістичніша.

Наступне, що характерне для уявлень молоді про рольовий розподіл подружжя – це їх не реалістичність. На це звертають увагу багато дослідників (В. Зацепіни, Л. Бучинська, І. Гавриленко), вказуючи на те, що уявлення молоді про якості, обов'язки шлюбного партнера перевищують його реальні можливості. Це може свідчити про розбіжність уявлень молоді про сімейні ролі свого супутника життя і потенційного партнера по повсякденному спілкуванню. Очевидно саме це спонукало С. Ковальова підкреслювати важливість формування адекватних шлюбно-сімейних уявлень молодих людей. Дослідник вказував, що уявлення про шлюб та сім'ю у молодих людей має низку негативних особливостей. На його думку, завдання полягає в тому, щоб сформувати у молоді адекватні рольові очікування та намагались створити правильне розуміння рольового розподілу.

Підтверджують висновки С. Ковальова і результати дослідження Т. Андрєєвої, яка звернула увагу на те, що значна частина дівчат-студентів до образу майбутнього чоловіка висуває повний набір усіх теоретично можливих якостей людини - від краси, розуму, сильної волі до фінансової забезпеченості. Це свідчить про наявність важливої проблеми, яка може призвести до неадекватності вибору майбутнього чоловіка/дружини – ідеалізація партнера. Здійснивши аналіз наукової літератури [49], ми дійшли висновку, що проблема ідеалізації має як негативні так і позитивні сторони. Ідеалізація відіграє деструктивну роль і може призвести до глибокої незадоволеності обраним партнером, оскільки вона необґрунтовано завищує

очікування, які пред'являються до партнера і до взаємодії з ним. У результаті цього молода людина усвідомлює те, що вона не відповідає ідеальному образу. Водночас ідеалізація партнера в дошлюбних уявленнях можна назвати конструктивною. Вона полягає в тому, що ідеалізація партнера є стимулом для розвитку його особистості.

Дослідники законів сімейного життя У. Харлі та Ф. Уїллард виділяють кілька основних очікувань у ставленнях до партнера, що відображають суттєві відмінності детерміновані індивідуально-психологічними особливостями жінок та чоловіків. Наприклад, характерними для чоловіків є очікування від партнерші моделі поведінки привабливої дружини, супутниці для відпочинку, статевого задоволення, ведення домашнього побуту та моральної підтримки. А у жінок це – ніжність або атмосфера романтизму, піклування, можливість поговорити, чесність та відкритість, фінансова підтримка, відданість чоловіка сім'ї або виконання ним батьківських обов'язків. Звідси стає зрозумілою очевидна причина багатьох сімейних конфліктів – різниця у поглядах на сімейне життя і, відповідно, різні уявлення про моделі поведінки шлюбних партнерів.

На думку Т. Зозуль [11], узгодженість уявлень шлюбних партнерів щодо сімейних ролей виступає як чинник стабілізації стосунків у сімейній системі і навпаки, коли такі уявлення не співпадають чи суттєво відрізняються, це стає чинником дестабілізації функціонування сімейної системи. При цьому дослідник особливостей розподілу сімейних ролей у подружніх парах із суттєвою різницею у віці звертає увагу на те, що у сім'ях, де чоловік старший за віком, він має більшу схильність виконувати ролі відповідального за матеріальне благополуччя, підтримку родинних зав'язків та організацію сімейної субкультури. Щодо ролей дружини, то на думку автора, вони більше орієнтовані на патріархальне співвідношення ролей у сім'ї, зокрема, виконує ролі господарки, вихователя та няньки дитини, а також виступає в ролі сімейного «психотерапевта» [11].

Уявлення студентів про соціальні ролі шлюбних партнерів характеризується специфічним змістом, структурою і рівнями розвитку. Для визначення змісту цих уявлень доречно звернути увагу на результати досліджень Т. Демидової [9], яка зазначає, що структура уявлень старшокласників про сім'ю відображає: когнітивний компонент як систему знань про сімейне життя і себе як майбутнього сім'янина (знання функцій сім'ї, усвідомлення відносин влади-підкорення, знання господарсько-економічних взаємин в сім'ї, усвідомлення якостей необхідних для сімейного життя, усвідомлення обов'язків подружжя, усвідомлення цілей шлюбу); емоційно-оцінний компонент як ставлення до майбутньої сім'ї, батьків і сімейного життя та їх оцінка (ставлення до сімейного життя, сприймання сімейного життя своїх батьків, стосунки з протилежною статтю, оцінка свого ставлення до дітей, емоційна ідентифікація з батьками); поведінковий компонент як ідентифікаційну поведінку у сім'ї і моделі поведінки в конфліктних сімейних ситуаціях (ідентифікаційна поведінка, статево-рольова поведінка, поведінка в конфліктних ситуаціях).

Поділяючи думку Т. Демидової щодо компонентів уявлень про сім'ю, ми вважаємо, що у запропонованій нею психологічній структурі уявлень про сім'ю і шлюб недостатньо відображено компонент, пов'язаний із сімейними ролями як моделями поведінки шлюбних партнерів. Знаходимо лише у когнітивному компоненті – «усвідомлення обов'язків подружжя» і у поведінковому компоненті – «статево-рольова поведінка». Ігнорування цього питання може негативно позначитись на розумінні моделей поведінки подружжя і стати причиною майбутніх сімейних конфліктів.

На нашу думку, когнітивний компонент має відображати «знання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним, морально-психологічним, інтимно-сексуальним, матеріально-фінансовим та господарським чинниками», а також «знання патологізуючих сімейних ролей та причин їх появи». Щодо поведінкового компоненту, то він повинен включати «засвоєння сімейних ролей як моделей поведінки подружжя», «розвиток

свого шлюбного потенціалу». Усвідомлення моделей поведінки подружньої пари дозволить молоді більш відповідальніше підійти до засвоєння сімейних ролей та підготовки до сімейного життя.

Враховуючи вищесказане, нами задля чіткішого розуміння змісту уявлень молоді про сімейні ролі було обґрунтовано їх психологічну структуру (рис. 1.1), в якій детально розкрито змістовне наповнення когнітивного, емоційно-оцінного, поведінкового компонентів.

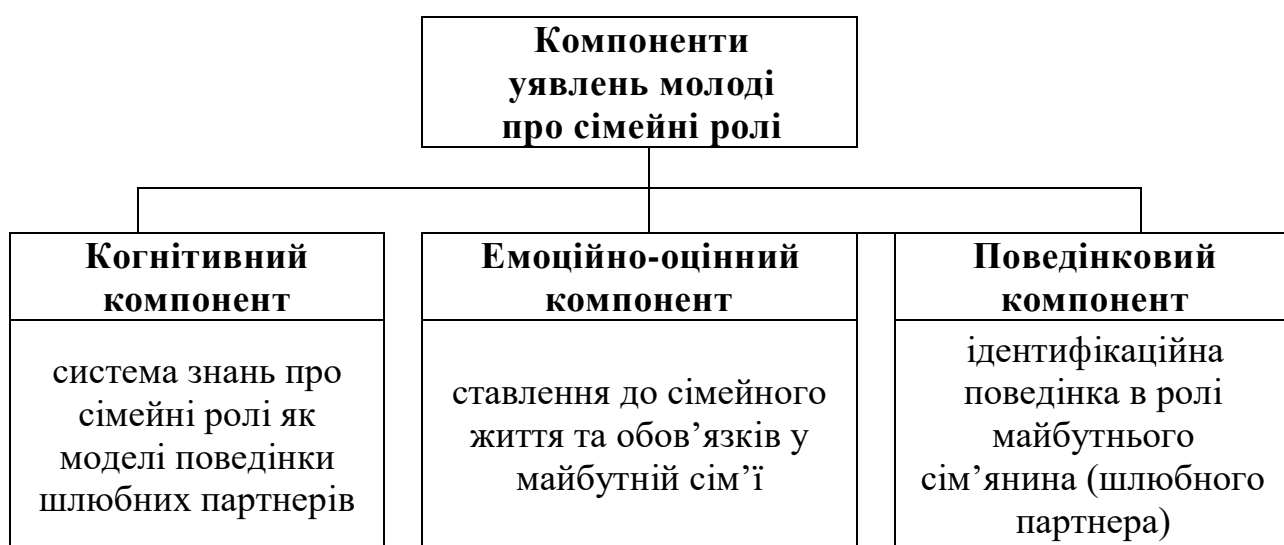

Рис. 1.1 Психологічна структура уявлень молоді про сімейні ролі

Когнітивний компонент відображає систему знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів (знання функцій сім'ї; знання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядним чинником; знання сімейних ролей за морально-психологічним чинником; знання сімейних ролей за інтимно-сексуальним чинником; знання сімейних ролей за матеріально-фінансовим чинником; знання сімейних ролей за господарським чинником; знання патологізуючих сімейних ролей та причин їх появи).

Щодо емоційно-оцінного компоненту, то він відображає ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї (сприймання та оцінка моделей поведінки батьків як шлюбних партнерів; емоційна ідентифікація з

батьками; сприймання та оцінка моделей поведінки друзів як шлюбних партнерів; сприйняття та оцінка майбутнього шлюбного партнерства; сприйняття та оцінка свого ставлення до дітей; сприйняття та оцінка себе в ролі сім'янина; сприйняття стереотипних думок щодо ролі жінки та чоловіка у сім'ї).

Третім є поведінковий компонент, який відображає ідентифікаційну поведінку в ролі майбутнього шлюбного партнера (вияви моделей поведінки, що відображають важливі сімейні ролі; розвиток свого шлюбного потенціалу; пізнання шлюбного потенціалу можливих майбутніх шлюбних партнерів).

Підсумувавши вище сказане, можемо зробити висновок, що під поняттям «уявлення» слід розуміти стійкі переконання особистості, які забезпечують типове реагування на ситуацію рольового розподілу відповідно до сформованої в неї життєвої позиції. Уявлення студентської молоді про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів характеризується специфічним змістом, структурою і рівнями розвитку. Психологічна структура таких уявлень відображає три взаємопов'язаних компоненти: когнітивний – система знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів, емоційно-оцінний – ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї, поведінковий – ідентифікаційна поведінка в ролі майбутнього шлюбного партнера.

Сформувавши свої уявлення про сімейні ролі шлюбних партнерів молодь повинна знати, що сім'я є історично-конкретною системою взаємин між подружжям; малою групою, члени якої пов'язані між собою шлюбними або спорідненими стосунками, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю. Крім того, молоді люди мають розуміти, що історична конкретність сім'ї полягає в тому, що вона змінюється з часом, пристосовуючись до суспільних взаємин, у зв'язку з цим і змінюються вимови до чоловіка та жінки, функціональний та рольовий розподіл. Благополуччя сім'ї залежить від специфіки засвоєних ролей чоловіка і

дружини, батька і матері. Знання і уявлення молоді про себе як людину певної статі з специфічними для чоловіка і жінки потребами, ціннісними орієнтаціями, мотивами, інтересами і формами поведінки, а також уявленнями про соціальні ролі подружжя служать психологічним фоном шлюбу і впливають на міжособистісні стосунки подружжя.

Отже результати теоретизації предмету дослідження дозволяють стверджувати, що уявлення студентської молоді про сімейні ролі є складним психологічним феноменом, що формується на основі їхніх знань про рольовий розподіл у системі сімейно-шлюбних взаємин. Поняття «уявлення молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів» відображає стійкі переконання молодої людини, які забезпечують типове реагування на ситуацію рольового розподілу сімейних обов'язків відповідно до сформованої в неї життєвої позиції. Крім того, узагальнення об'єктивного наукового досвіду у пізнанні характеристик та особливостей дослідження сімейних ролей та уявлень про них у студентської молоді посприяло з'ясуванню наявні проблемні питання, пов'язані з предметом нашого дослідження. Це уможливило організацію подальшої взаємодії з предметом дослідження та визначення ефективних методів його дослідження.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УЯВЛЕНЬ ПРО СІМЕЙНІ РОЛІ

2.1. Організація та методи дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі

Теоретичний аналіз досліджень психологічної сутності, змісту та типології сімейних ролей дозволив з'ясувати, що предмет нашого дослідження має низький рівень наукового пізнання і потребує подальшого наукового осмислення. Звідси виникла необхідність обґрунтувати організацію (усю сукупність прийомів дослідження) та методи дослідження проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі.

Вибір методів емпіричного дослідження був обумовлений здатністю кожного з методів забезпечити повний набір пізнавальних дій зі змістом досліджуваних ознак предмета. Для вирішення задач нами було підібрано комплекс взаємопов'язаних теоретичних методів дослідження:

- проведення змістової диференціації психологічних характеристик та ознак, сукупність яких відображають психологічні умови формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі як предмета нашого дослідження;

- вибір і побудова ефективних прийомів та методів емпіричного дослідження, а також вибір процедури емпіричного дослідження, яка дозволяє вивчати сутність предмету, зокрема визначати моделі поведінки подружжя щодо реалізації основних сімейних функцій та розробити психологічний інструментарій для діагностики та формування уявлень особистості про сімейні ролі;

- організація ситуацій дослідження, процедурних компонентів, які забезпечують ефективне проходження учасниками дослідження всіх запланованих процедур, а також найповнішу фіксацію даних про результати

ранжування експертами моделей поведінки подружжя для опису сімейних ролей за основними функціями сім'ї; про хід та результати експериментального дослідження:

- щодо знання сімейних ролей подружжям;
- щодо з'ясування соціально-психологічних чинників, що сприяють усвідомленню молоддю сімейних ролей;
- щодо ефективності психологічного інструментарію для діагностики та формування уявлень особистості про сімейні ролі.

У контексті вивчення предмету дослідження та конкретної ситуації його реалізації нами визначено такі методи емпіричного вивчення як: спостереження, бесіда, анкетування, опитування, тестування.

Метод спостереження як первинний процес пізнання планується для збору психологічної інформації та її реєстрації про вияви емоційно-оцінного та поведінкового компонентів уявлень молоді про сімейні ролі (сприйняття та оцінка себе у різних сімейних ролях, оцінка свого шлюбного потенціалу та вияви моделей поведінки, що відображають образ майбутнього сім'янина). Отже об'єктом спостереження нами визначено особливості вияву емоційно-оцінного та поведінкового компонентів уявлень студентської молоді.

Що стосується *методу бесіди*, то його ми плануємо застосовувати для встановлення емоційного контакту з учасниками дослідження, уточнення необхідної інформації щодо їх уявлень про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів. Мета бесіди – з'ясування чинників, що впливають на формування уявлень молоді про сімейні ролі, визначення типології сімейних ролей, а також можливостей ЗВО щодо формування у студентської молоді уявлень про ці ролі.

Застосування *методу анкетування* передбачало отримання первинної інформації щодо предмету дослідження. З цією метою нами використовувались анкети: «Психологічні умови формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі» – для визначення найвагоміших психологічних умов формування у студентської молоді уявлень про сімейні

ролі (додаток А); «Моделі поведінки, що відображають важливі сімейні ролі» – для визначення експертами важливих сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-сексуальною, матеріально-фінансовою та господарською функціями (додаток Б), «Моделі поведінки, що відображають патологізуючі сімейні ролі» – для визначення експертами деструктивних моделей поведінки шлюбних партнерів, що здатні породжувати сімейні конфлікти та можуть здійснювати прямий чи опосередкований психотравмуючий вплив на психічне здоров'я членів сім'ї (додаток В).

У процесі дослідження особлива роль приділялася різним опитувальникам, провідним організаційним моментом яких є застосування стандартизованих запитань та завдань (тестів) з певною шкалою значень. Для вирішення задач щодо формування уявлень студентської молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів було підібрано низку стандартизованих психологічних опитувальників, зокрема:

– «Розподіл ролей у сім'ї» (Ю. Альошина, Л. Гозман, Є. Дубовська) – для визначення ступеню реалізації чоловіком і дружиною тієї або іншої ролі: відповідального за матеріальне забезпечення сім'ї, господаря (господарки) будинку, відповідального за виховання дітей, організатора сімейної субкультури, розваг, сексуального партнера;

– «Рольові очікування й домагання у шлюбі» (О. Волкова, Г. Трапезникова), який визначає уявлення подружжя: про значущість у сімейному житті сексуальних стосунків, особистісної згуртованості чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутової сфери, моральної й емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнерів;

– методика «Соціально-рольова адекватність» В. Торохтія - для визначення ступеню адекватності уявлень людини про соціальні ролі партнера;

– «Сімейні ролі» (автори Д. Огден, Е. Зевін, адаптований О. Черніковим) призначений для опису ролевої структури сім'ї.

2.2. Чинники, що впливають на рівень усвідомлення молоддю сімейних ролей шлюбних партнерів

Проведений аналіз науково-психологічної літератури свідчить про те, що серед соціально-психологічних чинників, що детермінують рівень усвідомлення соціальних ролей шлюбних партнерів, важливе місце займають особистісно-індивідуальні характеристики молоді: власні мотиви особистості, особливості темпераменту, ступінь відповідальності, рівень шлюбно-сімейних домагань. Про рівень усвідомлення молоддю соціальних ролей шлюбних партнерів свідчить сформованість мотивів створення сім'ї, в результаті яких погляди, установки і орієнтації, що сформувалися в певній обстановці, спонукають їх до активізації діяльності в напрямку задоволення їхніх соціальних та природних потреб у шлюбі. Тобто чим вищий ступінь зрілості поглядів і установок на шлюб, тим вище ступінь усвідомлення молодою людиною образу сімейного життя. Теж саме, можна сказати і про шлюбно-сімейні домагання людини. Про усвідомлення особистістю соціальних ролей подружжя, можна говорити у тому випадку, якщо в неї наявні адекватні очікування відносно шлюбу, партнера, сформований образ шлюбного партнера.

Іншою властивістю особистості є прийняття на себе відповідальності. Вона повинна усвідомлювати свою відповідальність перед сім'єю, за результати своєї поведінки та діяльності. Дослідники для позначення цього значення використовують поняття «локус контролю», який характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам чи власним зусиллям. Саме локус контролю є одним із провідних чинників, що визначає психологічну зрілість, самоповагу і самостійність особистості, які, у свою чергу, характеризуються

усвідомленням та взяттям на себе відповідальності за власне життя, взаємини, партнера, за дітей. Крім цього, особистість повинна уміти розуміти емоційний стан шлюбного партнера, вміти йому співпереживати, проявляти терпимість до вираження його емоцій, бути готовою узгоджувати свої дії. Важливо також усвідомлення особистістю значущості розумно організованих господарсько-побутових справ для гармонізації подружніх стосунків; формування психологічної установки на необхідність ведення домашнього господарства; формування таких психологічних рис як емпатія, емоційна гнучкість, емоційна стабільність, пластичність, лабільність, розуміння потреб партнера; подолання хибних патріархальних установок щодо розподілу домашньої праці на чоловічу і жіночу; розуміння психологічних відмінностей чоловіка і жінки, уміння враховувати їх у міжстатевому спілкуванні; вміння спілкуватись і співпрацювати, йти назустріч ознайомлення зі системою стандартів, вказівок, нормативів, яким повинна відповідати людина тієї чи іншої статі; готовності і вміння регулювати складні конфліктні ситуації в міжособистісному спілкуванні та сім'ї.

За допомогою анкетування та індивідуальних бесід зі студентською молоддю Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини університету, ми отримали первинну інформацію, яка дозволила з'ясувати усвідомлення ними типології сімейних ролей. З цією метою студенти відповідали на кілька питань, зокрема: «Чи знаєте Ви типологію сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї»? «Чи знаєте Ви типологію сімейних ролей за морально-психологічною функцією сім'ї»? «Чи знаєте Ви типологію сімейних ролей за інтимно-сексуальною функцією сім'ї»? «Чи знаєте Ви типологію сімейних ролей за матеріально-фінансовою та господарською функціями сім'ї»? (таблиця 2.1)

Таблиця 2.1 – Результати аналізу думки студентської молоді щодо своїх знань типології сімейних ролей за різними функціями сім'ї

Типологія сімейних ролей	Варіанти відповідей студентів (n=32), %		
	Знаю	Важко відповісти	Не знаю
За інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї	29,5	31,8	38,6
За морально-психологічною функцією сім'ї	32,6	36,4	31
За інтимно-сексуальною функцією сім'ї	44,7	35,6	19,7
За матеріально-фінансовою функцією сім'ї	64,4	35,6	–
За господарською функцією сім'ї	71,2	28,8	–

Результати аналізу думки студентської молоді щодо своїх знань типології сімейних ролей за різними функціями сім'ї виявили цікаву тенденцію у розумінні респондентів сімейних ролей. З'ясувалося, що найбільший відсоток опитаних вважає, що вони знають типологію сімейних ролей за господарською функцією (71,2%) та за матеріально-фінансовою функцією (64,4%). При цьому жоден студент не визнав того, що не знає цієї типології, лише 28,8% і відповідно 35,6% вказали, що їм важко відповісти. Такі результати нашої роботи наводять на припущення, що незнання науково-обґрунтованого переліку сімейних ролей (через його відсутність), створює у студентів ілюзію того, що господарська та матеріально-фінансова сфери сімейного життя є для них добре відомими. У цьому ми переконалися при проведенні індивідуальних бесід з учасниками опитування, зокрема при уточненні переліку сімейних ролей. Більшість з них могли назвати лише кілька сімейних ролей, що притаманні кожній з цих функцій.

Викликає тривогу те, що багато студентів, знаходячись на передшлюбному етапі, визнають те, що вони не знають типологію сімейних ролей, особливо це стосується інтелектуально-світоглядної та морально-психологічної функцій сім'ї (38,6% і відповідно 31%). Крім того, вибір студентами відповіді «важко відповісти» теж є виявом невпевненості в своїх знаннях, а отже підтвердженням гіпотези нашого дослідження, що молодь

має низький рівень знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів при реалізації сімейних функцій.

На думку Т. Левицької, усвідомлення молоддю соціальних ролей та особливостей сімейного життя залежить від ступеню їх зрілості і свідчить про психологічну готовність до шлюбу. Серед дослідників існує думка, що соціальна зрілість відображає інтеграцію індивіда в систему соціальних ролей (концепція соціалізації М. Спіро) та засвоєння системи цінностей. Прийнято виділяти три основні рівні зрілості людини, які прямо чи опосередковано можуть впливати на усвідомлення молоддю сімейних ролей шлюбних партнерів:

– фізична зрілість: свідченням якої є завершення фізичного розвитку людини, коли в неї повністю сформовані всі життєво важливі органи, функції, завершився період статевого дозрівання. Фізіологи вважають рівень фізичного розвитку людини одним з найбільш відповідальних у житті людини;

– соціальна зрілість: показниками соціальної готовності до створення сім'ї є: завершення освіти, набуття професії або продовження здобування вищої освіти, початок самостійної трудової діяльності. Соціальна зрілість включає усвідомлення молодими людьми того, що вони беруть на себе відповідальність один за одного, за сім'ю, за дітей;

– етико-психологічна готовність до шлюбу, яка включає низку чинників, що взаємодіють між собою, зокрема: сформованість ідеалу сучасної сім'ї, наявність чіткого уявлення про те чого чекають від сім'ї, які родинні стосунки хочуть побудувати, які обов'язки на них накладає шлюб, батьківство.

Отже, осмислення сказаного нами вище свідчить про те, що усвідомлення молоддю соціальних ролей та особливостей сімейного життя залежить від ступеню їх зрілості та від соціально-психологічних чинників. Проте, як зазначають вчені, не усвідомлення людиною своєї сімейної ролі може призвести до виникнення конфліктів, які ґрунтуються на незадоволених

потреб в цінності і значущості свого «Я», порушення відчуття гідності іншим партнером, його зверхнє, зневажливе ставлення.

Для виявлення чинників, що здатні найбільше впливати на уявлення студентської молоді про сімейні ролі, нами знову було залучено студентів і детально вивчено їхню думку з цього приводу (n=32). Для цього учасники дослідження відповідали на питання «Які, на вашу думку, об'єктивні чинники здатні найбільше впливати на розвиток уявлень молоді про сімейні ролі?». Результати вивчення впливу об'єктивних чинників представлені на табл. 2.2.

Таблиця 2.2 – Результати опитування студентської молоді щодо об'єктивних чинників, що здатні найбільше впливати на розвиток їхнього уявлення про сімейні ролі, %

Варіанти відповідей	Учасники опитування (n=32)
Батьківська сім'я (сімейне середовище)	93,9
Друзі	73,5
Заклад вищої освіти (освітнє середовище)	52,3
Засоби масової інформації та мережа Інтернет	89,4
Суспільна думка	41,7

З'ясувалося, що переважна більшість опитаних 93,9% вважають, що на розвиток їхнього уявлення про сімейні ролі найбільш впливає батьківська сім'я. Очевидно, що такі результати є логічним підтвердженням основних положень культурно-історичної теорії Л. Виготського, відповідно до якої, середовище, в якому розвивається людина, є головним чинником розвитку її особистості, варто відзначити важливість впливу сім'ї на особистість, оскільки процес її становлення та формування основних її вмінь, знань починається саме в родині. Моделі батьківства фіксуються в психіці дитини, сімейні традиції успадковуються дитиною на свідомому та несвідомому рівнях і проявляються в її майбутньому. Дитина, спостерігаючи за спілкуванням батьків, поступово засвоює гендерні взаємовідносини, які у свою чергу впливатимуть у майбутньому на вибір моделі родини. В сім'ї дитина першочергово засвоює стилі партнерської взаємодії та сімейного виховання, зразки поведінки, погляди на виховання дітей, економічні питання, уявлення стосовно розподілу обов'язків. Отже, від сімейних цінностей, які були засвоєні у батьківській сім'ї, залежить рівень

усвідомлення людиною себе, як майбутнього сім'янина, соціальних ролей подружжя, їхній розподіл, усвідомлення відповідальності, способу життя родини загалом. Водночас важливо усвідомити те, що вплив батьків і сімейних стосунків на розвиток уявлень молоді про сімейні ролі потрібно розглядати з багатьох точок зору: моделі поведінки батьків як зразок для наслідування, стилі батьківського виховання дитини як майбутнього сім'янина, батьківські норми та цінності, психологічна підтримка дітей та участь у формуванні особистості дитини. Також важливо, щоб батьки володіли необхідною інформацією про типологію сімейних ролей за різними функціями сім'ї, яка б сприяла поглибленню знань дітей та усвідомленню ними моделей поведінки шлюбних партнерів.

Привертає увагу, що значний відсоток учасників опитування (89,4%) вказали на ЗМІ як чинник, що здатен суттєво впливати на розвиток їх уявлень про сімейні ролі. Це є свідченням того, що роль ЗМІ в житті молоді невпинно зростає і причиною цього є потужний розвиток ЗМІ та посилення їх функцій, зокрема: комунікативної – спостереження за подіями і розповсюдження відомостей про них; освітня функція – поширення різних знань; функція соціалізації – засвоєння людиною певних норм, цінностей, зразків поведінки, що сприяють адаптації до соціальної дійсності, тощо. Водночас кожна інформація, що надходить каналами ЗМІ, не зважаючи на джерела походження, є певним чином стереотипізована і набуває форми ціннісних орієнтацій та установок, що закріплюються у свідомості молоді. Звідси виникає небезпека розповсюдження недостовірної інформації чи стереотипів про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів, а отже викривлених уявлень молоді про сімейне життя загалом. У цьому випадку ЗМІ може виступати чинником, що здійснює негативний вплив на процес психологічного відображення дійсності та становлення особистості молодої людини. Адже, як показує практика, під впливом медіа психічні пізнавальні процеси особистості можуть зазнавати негативних змін. Прикладом цього слугують результати досліджень психологічних чинників впливу ЗМІ на

формування особистості сучасної молоді Л. Король та С. Максимець, які зазначають, що у молоді втрачається адекватність сприймання явищ, реалістичність образів уяви, увага та пам'ять зосереджуються на несуттєвому, що постійно повторюється і вирізняється своєю привабливістю. То ж виникає потреба, щоб ЗМІ поширювали науково-обґрунтовану, достовірну інформацію про типологію сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-сексуальною, матеріально-фінансовою і господарською функціями сім'ї.

Варто зазначити, що за результатами опитування студентської молоді досить високий відсоток набрав ще один чинник, що здатен впливати на розвиток уявлень про сімейні ролі, а саме – друзі (73,5%). Це вказує на те, що у юнацькому віці дружба є важливим виявом емоційної прихильності та міжособистісних стосунків, що сприяє не тільки саморозкриттю, а ще й розумінню інших людей та моделей їхньої поведінки. За свідченням студентів, старші за віком друзі часто виступають для них певним зразком сім'янина, а їхні сімейні стосунки – прикладом втілення сімейних ролей. Проте, незважаючи на важливу місію дружби, друзі не завжди можуть бути прикладом гармонійних сімейних стосунків. По-перше, у них також відсутні досвід та системні знання про позитивні моделі поведінки шлюбних партнерів. По-друге, вони не завжди здатні правильно передати свій досвід друзям. По-третє, їхня сімейні стосунки можуть бути не вдалимими. Таким чином, друзі можуть теж виступати чинником, що має негативний вплив на формування уявлень молоді про сімейні ролі.

Зважаючи на те, що предметом нашого дослідження є уявлення про сімейні ролі саме студентської молоді, окрему увагу привертає думка учасників опитування щодо впливу на розвиток цих уявлень такого чинника як «заклад вищої освіти». На жаль, лише 52,3% учасників опитування вказали, що ЗВО (освітнє середовище) здатний впливати на розвиток в них уявлень про сімейні ролі. Очевидно цей результат вказує на те, що можливості ЗВО щодо підготовки молоді до сімейного життя

використовуються не на повну міру. Звідси виникає потреба в аналізі потенціалу ЗВО щодо проведення такої роботи, а також активізації роботи щодо забезпечення усвідомлення студентською молоддю сімейно-ціннісних орієнтацій та соціально-психологічної мотивації до вивчення сімейних ролей як моделей поведінки шлюбних партнерів.

Що стосується впливу суспільної думки на розвиток уявлень студентської молоді про сімейні ролі, то на цей чинник вказали біля 41,7% учасників опитування. Цей результат вказує на те, що наявна в нашому суспільстві сукупність суджень і оцінок, які відображають синтезовану позицію громадськості щодо сімейних ролей як моделей поведінки шлюбних партнерів, мають певний вплив на свідомість студентської молоді. Водночас суспільна думка не позбавлена стереотипів, які можуть давати хибне уявлення про сімейні ролі чоловіка та жінки. Крім того, далеко не усі явища та процеси, що відбувалися раніше і відбуваються у сучасних сім'ях мають адекватне відображення в громадській свідомості, а відтак формують думку молоді. Мова йде про розуміння підґрунтя для появи патологізуючих сімейних ролей, яким, зазвичай, є прагнення людини задовольняти будь-яку потребу наперекір (в обхід) моральним нормам. Через те громадська свідомість не здатна виробити чітку позицію щодо моделей поведінки чоловіка чи жінки, чиї шлюбні партнери є, наприклад, алкоголіками, ігроманами, інфантилами, наркоманами, моралістами, трудоголіками тощо. Відтак громадська думка теж може виступати чинником, що має негативний вплив на формування уявлень молоді про сімейні ролі.

Результати вивчення впливу суб'єктивних чинників представлені на табл. 2.3.

Таблиця 2.3. – Результати опитування студентської молоді щодо суб'єктивних чинників, що здатні найбільше впливати на розвиток їхнього уявлення про сімейні ролі, %

Варіанти відповідей	Учасники опитування (n=32)
Динамічність особистості (темперамент)	58,3
Наявність знань про сімейно-шлюбне життя (освіченість)	89,4
Прагнення здобути знання про моделі поведінки шлюбних партнерів (вмотивованість)	100
Ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї (емоційна рефлексія)	41,7
Стійкі індивідуально-психологічні особливості (характер)	69,9
Усвідомлення своєї відповідальності за майбутню сім'ю (соціальна зрілість)	100

Для цього учасники дослідження відповідали на питання «Які, на вашу думку, суб'єктивні чинники здатні найбільше впливати на розвиток уявлень молоді про сімейні ролі?». З'ясувалося, що 100% учасників опитування вважають, що на розвиток їхнього уявлення про сімейні ролі здатні найбільше впливати «прагнення здобути знання про моделі поведінки шлюбних партнерів (вмотивованість)», а також «усвідомлення своєї відповідальності за майбутню сім'ю (соціальна зрілість)». Ці результати свідчать про те, що важливо з дитинства розвивати в дітей потяг до знань про закономірності створення та існування сім'ї. Такі знання будуть сприяти розумінню цінності сім'ї як соціального інституту та ролі особистості у побудові гармонійних сімейних стосунків. Водночас потрібно проводити системну роботу щодо усвідомлення молоддю своєї відповідальності за долю майбутньої сім'ї. Це буде сприяти прагненню здобувати необхідні знання, робити правильний вибір, приймати осмислені рішення, брати на себе відповідальність за них, адекватно взаємодіяти з соціумом та втілювати позитивні моделі поведінки сім'янина. Загалом така робота допоможе запобігти появі рис інфантильної особистості, що може уособлювати негативний тип майбутнього шлюбного партнера.

Наступним суб'єктивним чинником, що здатний впливати на розвиток уявлень студентів про сімейні ролі, більшість респондентів (89,4%) назвали «наявність знань про сімейно-шлюбне життя. Очевидно, що освіченість

дозволяє людині усвідомлювати свої недоліки, нестачу знань, зокрема щодо сімейних ролей і спонукати до усунення цього недоліку. Серед інших варіантів відповідей щодо суб'єктивних чинників учасники опитування назвали «стійкі індивідуально-психологічні особливості (характер)» (69,9%), «динамічність особистості» (58,3%), а також «ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї (емоційна рефлексія)» (41,7%). На нашу думку усвідомлення таких чинників дозволить студентській молоді виступати в ролі суб'єктів саморозвитку в контексті підготовки до майбутнього шлюбного життя. Крім того, ця інформація буде цінною при організації в умовах ЗВО роботи зі студентською молоддю щодо розвитку їхнього уявлення про сімейні ролі.

За результатами аналізу науково-психологічної літератури та опитування респондентів м дійшли висновку, що уявлення студентської молоді про сімейні ролі залежать від низки суб'єктивних і об'єктивних чинників (рис. 2.1).

Рис. 2.1 – Основні суб'єктивні та об'єктивні чинники, що впливають на усвідомлення студентською молоддю сімейних ролей

При цьому варто зазначити, що суб'єктивні чинники базуються на певних індивідуально-психологічних характеристиках особистості, а саме:

- вмотивованість (прагнення здобути знання про моделі поведінки шлюбних партнерів, оволодіти роллю сім'янина);
- емоційна рефлексія (ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї);
- освіченість (наявність знань про сімейно-шлюбне життя);
- соціальна зрілість (засвоєння зразкових норм сімейно-шлюбного життя та усвідомлення своєї відповідальності за майбутню сім'ю);

– темперамент та характер (активність як здатність бути енергійним, діяльним; відповідальність як здатність відповідати за свої вчинки, дії, слова; наполегливість як здатність завзято досягати певної мети; старанність як здатність дбайливо та ретельно здобувати знання; терплячість як здатність виявляти терпіння під час самовдосконалення та ін.).

Що стосується об'єктивних чинників, які детермінують уявлення молоді про сімейні ролі, то тут мова йде про елементи життєвого середовища, що здатні прямо чи опосередковано впливати на студентську молодь, зокрема:

- батьківська сім'я;
- друзі (наприклад, які вже створили свою сім'ю);
- засоби масової інформації;
- освітнє середовище закладу освіти (вибіркові навчальні дисципліни, студентські гуртки, факультативні заняття тощо);
- суспільна думка.

Осмислення вищесказаного дозволяє дійти висновку, що у значній мірі уявлення студентської молоді про сімейні ролі подружжя формуються за допомогою двох механізмів: трансляції та компенсації, які суттєво пов'язані із знаннями про батьківську сім'ю і, на основі цього, сімейного сценарію та прагненням здобути знання про моделі поведінки шлюбних партнерів. Отримані результати дозволяють виокремити найважливіші чинники об'єктивного та суб'єктивного характеру, що впливають на розвиток уявлень студентської молоді про сімейні ролі і підтверджують наше припущення про детермінованість рівня знань молоді про сімейні ролі низкою чинників.

2.3. Обґрунтування типології сімейних ролей як основи для формування уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів

Ефективне формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі потребує ефективного психологічного інструментарію. У цьому контексті привертають увагу наукові дослідження, що стосуються інформації про типологію важливих сімейних ролей та розробок, які доцільно застосовувати для підготовки молоді до сімейного життя. Адже уявлення молоді мають відображати конкретні образи моделей поведінки подружжя. Звідси виникає потреба визначити перелік сімейних ролей, який буде основою для формування у слухачів уявлень про важливі моделі поведінки подружжя. Перш чим з'ясувати стан справ з наявним

За результатами попереднього аналізу науково-психологічної літератури, ми з'ясували, що шлюбні партнери мають низький рівень знань про типологію сімейних ролей та особливостей розподілу сфер відповідальності. Цю інформацію також було підтверджено і в процесі проведеного нами опитування 20 сімейних пар (зі стажем сімейного життя від 1 до 5 років). За результатами проведеного опитування з'ясовано, що біля 50% серед 40 шлюбних партнерів відчували певні труднощі у визначенні сімейних ролей, не змогли диференціювати їх за основними сімейними функціями і ледве назвали кілька сімейних ролей (таблиця 2.1). та змогли назвати:

Таблиця 2.4. – Результати опитування шлюбних партнерів щодо знання типології сімейних ролей

Знання типології сімейних ролей	Загальна кількість шлюбних партнерів, %
до 10 сімейних ролей	44,3%
10-14 сімейних ролей	29,3%
15-20 сімейних ролей	16,4%
більше 20 сімейних ролей	10%

При цьому більше 15 сімейних ролей змогли назвати лише жінки.

Жоден чоловік (!) не зміг назвати більше 14 сімейних ролей, пояснюючи це тим, що професійна сфера забирає у них весь час, а домашніми справами займаються дружина чи представники старшого покоління (батьки шлюбної пари).

Крім того учасники опитування вказали, що часто конфліктують через:

- перевантаженість домашніми обов'язками (73,6%);
- невідповідність моделей поведінки партнерів взаємним очікуванням (65,7%);
- різне розуміння своїх сімейних ролей (51,4%).

Варто, також, звернути увагу на те, що усі 100% учасників опитування вказали на те, що їм ніколи не доводилося мати доступ до джерела інформації (книг, фільмів), в яких була б інформація про перелік основних сімейних ролей та потреби членів сім'ї, які вони задовольняють. Для підтвердження чи спростування цього тривожного сигналу, нами було проведено аналіз психолого-педагогічної літератури з метою визначення наявної у загальному доступі інформації про перелік сімейних ролей.

Звертає на себе увагу той факт, що більшість дослідників вивчаючи уявлення старшокласників та студентів про сім'ю, чомусь не звертають увагу на вивчення уявлень молоді про сімейні ролі, зокрема про конкретний перелік моделей поведінки подружжя при реалізації основних функцій сім'ї. Підтвердженням такої думки можуть служити дисертаційні дослідження А. Карасевич, Г. Кошонько, Т. Левицької, Є. Маценової, Н. Хлопоніної та ін.

Заслуговує на увагу класифікація соціальних ролей подружжя у сім'ї відповідно найважливіших функцій сім'ї, яку виділяє С. Ковальов. Дослідник вказує, що функціонально-рольова узгодженість подружжя є основою стабільності та благополуччя шлюбного союзу. До переліку основних ролей він включає такі як:

- ✓ добувач – така роль визначає комплекс обов'язків, пов'язаних із забезпеченням сім'ї необхідним рівнем добробуту, матеріальним забезпеченням. Добувач піклується про забезпечення сім'ї потрібними

речами, їжею, можливістю дітей здобувати освіту;

✓ господар (господарка) – виконання цієї ролі передбачає організацію і ведення домашнього господарства, обслуговування членів родини, піклування про них, задоволення їхніх побутових потреб;

✓ сексуальний партнер – ця роль пов'язана з проявом активності у сфері сексуальних стосунків, надання моральної підтримки і сексуального задоволення, жвавого і цікавого спілкування партнерів один з одним;

✓ опікун – виконання цієї ролі передбачає забезпечення дитині фізичного і психічного комфорту, піклування про неї, її стан здоров'я, прояв турботливого ставлення;

✓ вихователь – така роль передбачає розвиток особистості дитини, прийняття безпосередньої участі у її вихованні, застосування заохочень та покарань, здійснення контролю шкільних успіхів;

✓ порадник – реалізація цієї ролі забезпечує організацію спілкування з родичами, участь у сімейних ритуалах і церемоніях. Порадник може підтримати в будь-який момент, допомогти знайти вихід із конфліктних ситуацій, надати пораду, запропонувати свою допомогу;

✓ друг – виконання цієї ролі припускає ініціацію й організацію життєдіяльності сім'ї у сфері дозвілля;

✓ організатор сімейної субкультури – ця роль орієнтує на формування у членів сім'ї певних культурних цінностей, інтересів і захоплень;

✓ сімейний психотерапевт – ця роль включає дії, спрямовані на розв'язання особистісних проблем членів сім'ї.

Детальний аналіз запропонованого С. Ковальовим переліку сімейних ролей свідчить про те, що у цій типології досить поверхово відображені сімейні ролі, які б дозволяли членам сім'ї задовольняти свої господарські та матеріально-фінансові потреби. Також відсутні деякі важливі ролі для задоволення інтелектуально-світоглядних та морально-психологічних потреб шлюбних партнерів, зокрема такі як мотиватор, порадник, слухач, співрозмовник, романтик та ін. Отже обмежений обсяг та недостатність

інформації про моделі поведінки шлюбних партнерів не можуть сприяти осмисленому обґрунтуванню типології сімейних ролей та формуванню стійких переконань, що здатні забезпечити повноцінне реагування майбутнього сім'янина на ситуацію рольового розподілу сімейних обов'язків.

Варто зазначити, що схожу класифікацію подає і Ю. Альошина. Дослідниця пропонує виділяти ролі «відповідального за матеріальне забезпечення сім'ї», «відповідального за догляд немовляти», «відповідального за підтримку родинних зав'язків», господар-господарка, сексуальний партнер, організатор розваг, організатор сімейної субкультури (сімейні традиції), «психотерапевт сім'ї». На нашу думку така типологія є малоінформативною і не дає чіткого уявлення про перелік важливих сімейних ролей. Також викликає подив вибіркоче використання автором поняття «відповідальний». Зважаючи на те, що це слово означає «такий, на якого покладена відповідальність за яку-небудь ділянку роботи, справу тощо», за логікою речей його варто було використовувати для позначення кожної ролі або ж взагалі не прибрати. Крім того, не зрозуміло, чому дослідниця окремо виділяє роль «відповідального за догляд немовляти», яка фактично відображає лише таку роль як «нянька», ігноруючи при цьому такі важливі батьківські ролі як «вихователь» та «учитель».

Характеристику ролей «чоловіка» та «дружини» вивчала Є. Фотеева, яка здійснила аналіз цих образів через стереотипи буденної свідомості. Дослідник G. Applebury (*The Role of a Father in the Family: Today & in the Past*) привертає увагу до такої важливої ролі як роль «батька». При цьому в роботі акцентується увага на тому, що поняття «батько» виходить за межі біологічних стосунків та стосунків «чоловік-дружина». Ми поділяємо таку думку, проте не знаходимо в роботі автора глибокого аналізу цієї ролі, її взаємозв'язок з іншими сімейними ролями, а також відсутнє обґрунтування переліку обов'язків, пов'язаних з нею.

Більше інформації про соціальні ролі чоловіка і батька вдається знайти

у дисертаційному дослідженні Н. Гусак, в якому розкриваються зміст, форми та методи підготовки юнаків до виконання соціальних ролей чоловіка та батька. Дослідниця інтерпретує соціальну роль чоловіка як сукупність норм, що обумовлені сформованими у нього загальнокультурними, моральними, матеріальними цінностями та традиціями сім'ї, які визначають його поведінку в системі «чоловік-дружина». При цьому вона визначає низку моральних вимог до ролі «чоловіка», зокрема: знання про взаємні, особистісні права і обов'язки сім'янина; рівність чоловіка і жінки при розподілі сімейних обов'язків; спільне вирішення всіх питань життя сім'ї; надання один одному необхідної допомоги; активна участь у повсякденному житті родини; взаємна підтримка; бережливе ставлення до сімейної честі; потреба мати і виховувати дітей; увага і взаєморозуміння в сім'ї; вимогливість о себе і членів сім'ї; рівноправність подружжя в сімейних стосунках. Варто зазначити, що ця інформація, на нашу думку, здатна не тільки сприяти осмисленому обґрунтуванню молоддю типології сімейних ролей, а й формувати в неї правильне розуміння моделей поведінки чоловіка і жінки, оскільки автор чітко наголошує на таких вимогах як рівність чоловіка і жінки при розподілі сімейних обов'язків та рівноправність подружжя в сімейних стосунках. Не менш важливими є результати розгляду дослідницею соціальної ролі батька, яку вона розтлумачує як сукупність функцій, реалізація яких забезпечує створення сприятливих умов для розвитку та виховання дитини на основі дотримання батьківських прав та обов'язків.

У роботі про психологію сімейних криз (автори Н. Оліфірович та ін.), ми знайшли цілий підрозділ, який присвячений розгляду психологічної проблеми прийняття шлюбними партнерами на себе подружніх обов'язків. Проведений нами аналіз змісту цієї ґрунтовної праці, дозволив виявити, що у ній відсутня інформація щодо моделей поведінки подружжя, хоча розглядаються етапи діагностики та консультативної роботи з молоддю сім'єю при розподілі сімейних ролей і обов'язків. Лише зазначається, що

існують:

– сімейні ролі, які описують взаємини членів сім'ї на мікросистемному рівні: ролі подружжя (чоловік, дружина); ролі, які відображають дитячо-батьківську підсистему (батько, мама, донька, син); ролі, які відображають сиблінгову підсистему (брат, сестра);

– сімейні ролі, які описують взаємини членів сім'ї на макросистемному рівні: ролі, обумовлені подружніми зв'язками (зять, невістка, свекруха, теща та ін.); ролі, що обумовлені кровним зв'язком (бабуся, дідусь, онук, двоюрідний брат (сестра) та ін.)

Далі згадується про ролі «чоловіка і дружини», а на ст. 57 про ролі «батька і матері». Вочевидь, що така узагальнена інформація не сприяє усвідомленню читачем багатогранних інваріантів поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій. Тим більше, що наведені ролі за своїм змістом більше відображають моделі поведінки членів родини, чим сім'ї.

Продовжуючи пошук переліку сімейних ролей, ми провели детальний аналіз ґрунтовної праці Є. Ільїна «Психологія спілкування і міжособистісних взаємин». Автор присвятив цілу главу міжособистісним стосункам і спілкуванню в сім'ї. Посилаючись на результати досліджень М. Мацковського, він виділяє три типи дружин: «дружина-господиня», «дружина-коханка», «дружина-товариш». При цьому зазначається, що дружина-господиня більше частину свого часу приділяє догляду за дітьми та веденню домашнього господарства. Вона живе інтересами своїх близьких і неухильно визнає авторитет свого чоловіка, слова якого для неї є законом. Серед її недоліків є те, що вона не встигає доглядати, як слід, за собою, мало читає, рідко буває в кіно, її культурні запити обмежуються телевізійними програмами. Що стосується жінки-коханки, то такі жінки роблять усе для того, щоб подобатися чоловікові і його оточенню. Для цього вона ретельно доглядає за собою і прагне, щоб чоловік вважав її привабливою жінкою і цікавою людиною. Вона також живе інтересами чоловіка, проте основну увагу приділяє його духовним запитам. Для ведення господарства в неї не

вистачає часу і бажання. Третій тип «дружина-друг» має інтереси, які виходять за межі сім'ї. По будь-яких питаннях вона має власну думку і часто дає чоловікові корисні поради. Подружжю цікаво спілкуватися, тому що мають багато спільних інтересів. Водночас така дружина не бажає брати на себе усі сімейні справи, а прагне ділити її навпіл.

Очевидно, що наведені типи дружин можуть відображати три важливі моделі поведінки жінок у шлюбі, а саме ролі «господині», «коханки» та «друга». Не зважаючи на певну суб'єктивність та обмеженість в описі типології жінок, ця інформація є корисною для обґрунтування переліку сімейних ролей. На жаль, автор чомусь акцентує увагу на жінках, залишивши поза увагою розгляд типів чоловіків, що не сприяє з'ясуванню важливих моделей поведінки чоловіка у шлюбі.

Більш інформативним, у контексті нашого дослідження, є видання «Психологія і психотерапія сім'ї» (автори Е. Ейдемлер, В. Юстіцкіс), в якому ціла глава присвячена розгляду порушень структурно-ролевого аспекту життєдіяльності сім'ї. Дослідники виділяють цілу низку ролей «батько, мама», «чоловік, дружина», «дитина», «родич», «улюбленець», проте більший акцент роблять на розгляді патологізуючих сімейних ролей – моделей поведінки, що здійснюють патологічний вплив на членів сім'ї. Очевидно, що аргументоване обґрунтування моделей поведінки подружжя при реалізації сімейних функцій потребує більш ґрунтовнішого та детальнішого висвітлення позитивних сімейних ролей.

Схожа ситуація характерна і для інших наукових публікацій. Дослідники дружно розтлумачують сутність поняття «сімейна роль», розглядають вплив гендерних стереотипів на розподіл сімейних ролей, особливості рольових стосунків у дистантних сім'ях, у подружніх парах із суттєвою різницею у віці, вплив рольових очікувань на сімейне спілкування, проте уникають детально вивчати очікувані подружжям моделі поведінки для задоволення інтелектуально-світоглядних, морально-психологічних, інтимно-сексуальних, матеріально-фінансових та господарсько-побутових

потреб членів сім'ї.

Загалом з'ясувалося, що найбільш інформативними щодо визначення переліку сімейних ролей є зміст деяких психологічних опитувальників, зокрема «Ролеві очікування та прагнення у шлюбі» (РОП), «Розподіл ролей в сім'ї», «Сімейні ролі».

Варто зазначити, що найбільший перелік ролей відображено в опитувальнику «Сімейні ролі», в якому розкрито низку ролей-обов'язків: організатор домашнього господарства, покупець продуктів, хто заробляє гроші, скарбник, поганий виконавець своїх обов'язків, хто прибирає квартиру, хто виносить сміття, кухар, хто прибирає зі столу після обіду, хто доглядає за тваринами, організатор свят та розваг, хлопчина на побігеньках, людина, що приймає рішення, хто ремонтує зламане; низку ролей-взаємодії: буфер, посередник у конфлікті, любитель хворіти, прихильник строгої дисципліни, головний звинувачувач, самотній вовк, хто умиротворяє ображених, хто ухиляється від сімейних розборок, жертвувач заради інших, сімейний вулкан, хто затаїв образу, жартівник. Як бачимо, опитувальник відображає 28 ролей (14 ролей-обов'язків та 14 ролей-взаємодії), які, певною мірою, сприяють розширенню уявлень партнерів про перелік моделей поведінки при реалізації сімейних функцій. Проте назви деяких ролей, що відображені у змісті опитувальника, є нечіткими і мають суб'єктивний характер (наприклад, самотній вовк, хлопчина на побігеньках, сімейний вулкан). На нашу думку, це може служити причиною різного розуміння шлюбними партнерами функціонального змісту вказаних сімейних ролей, а отже призводити до виникнення міжособистісних конфліктів. Крім того, в опитувальнику не відображено низку таких важливих ролей як вихователь, мотиватор, порадник, романтик, слухач тощо.

Результати вивчення змісту опитувальника «Розподіл ролей в сім'ї» дозволили з'ясувати, що він призначений для вивчення рольової структури сім'ї, розподілу типових сімейних ролей, а саме: виховання дітей, емоційний клімат в сім'ї, матеріальне забезпечення сім'ї, організація дозвілля, роль

господаря-господині, роль сексуального партнера, роль організатора сімейної субкультури. Вочевидь таке змістовне наповнення опитувальника дає більше уявлення про сфери відповідальності шлюбних партнерів, ніж про перелік конкретних сімейних ролей. Однак декілька конкретних ролей в ньому відображено, зокрема ролі: господаря-господині, вихователя дітей, відповідального за матеріальне забезпечення сім'ї, організатора дозвілля, організатора сімейної субкультури, сексуального партнера. Очевидно, що для повного розуміння усього різноманіття сімейних ролей цього переліку не вистачає. Серед основного спектру питань, які виникають до опитувальника, є потреба в конкретизації обов'язків організатора сімейної субкультури та уточнення переліку ролей стосовно кожної сфери відповідальності.

На жаль, опитувальник «Ролеві очікування та прагнення у шлюбі» (РОП), дає ще менше інформації про конкретний перелік сімейних ролей, хоча покликаний виявляти взаємні очікування партнерів при реалізації конкретних функцій сім'ї: господарсько-побутової, виховної, сексуальної, психотерапевтичної та дозвілля. Не зважаючи на те, що опитувальник призначений для визначення рівня сумісності подружжя у шлюбі та виявлення розбіжностей у поглядах на сімейні цінності, ми не знаходимо типології сімейних ролей, за виключенням таких традиційних ролей як «дружина» та «чоловік». Отже ця розробка теж не сприяє розвитку уявлень подружжя про важливі сімейні ролі.

Поглиблене вивчення різної наукової літератури засвідчило, що не зважаючи на значний інтерес дослідників до проблеми сімейно-шлюбних стосунків, не має ґрунтовних досліджень, в яких було б чітко визначено перелік сімейних ролей, які потрібно знати шлюбними партнерами для ефективної реалізації сімейних функцій. Безумовно, що не можна залишати без уваги проблемні питання, які стосуються повсякденного життя сотні тисяч сімей. Логіка вирішення цієї проблеми потребувала скласти загальний перелік сімейних ролей, потім залучити експертів та за допомогою експертних оцінок визначити оптимальний перелік сімейних ролей для

реалізації важливих функцій сім'ї. За результатами аналізу наукової літератури та опитування 70 сімейних пар нами в алфавітному порядку було складено перелік можливих сімейних ролей (додаток Б). При цьому ми не брали до переліку моделі поведінки, що можуть мати психотравмуючий вплив на членів сім'ї (патологізуючі сімейні ролі), а відбирали лише конвенціональні та міжособистісні ролі.

Далі експерти здійснили альтернативне ранжування тих сімейних ролей, які найбільше відображають характеристику моделей поведінки подружжя у сімейних стосунках за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-сексуальною, господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї. Варто зазначити, що для посилення ймовірності відсутності помилок та суб'єктивності при визначенні потрібних для дослідження моделей поведінки подружжя – експертам пропонувалося вказати свій варіант сімейної ролі, потрібної для реалізації певної функції та визначити її ранг у порядку убутання значущості кожної ролі, що дало змогу визначити переваги однієї моделі поведінки подружжя над іншою та уточнити її відношення до реалізації конкретної функції. Порівняльний аналіз здійснено на підставі інтегральної оцінки, зіставляючи значення кожної ролі із середнім. Також кожна роль отримала оцінку за шкалою від 0 до 6, де «6» – сімейна роль є найбільш вираженою, безпосередньо стосується конкретної функції сім'ї; «0» – сімейна роль взагалі відсутня, не стосується конкретної функції сім'ї. Це дозволило її описати як точку чи вектор у заданому багатовимірному семантичному полі, а також здійснити аналіз різних ролей й описати їх як розходження точок або векторів багатомірного семантичного диференціала. Далі вирахували частоту зустрічі певної ролі при реалізації функції сім'ї у групі експертів. Велика частота свідчила про значущість уявлень цієї ролі у свідомості експертів. Сукупність значущих сімейних ролей визначалася на основі заданого критерію значущості.

Далі нами було застосовано метод вільного асоціативного експерименту, згідно якого експерти мали можливість запропонувати будь-

які асоціації, пов'язані з поняттям «сімейні ролі». Для первинного набору ми обрали найбільш вагомі дескриптори.

За результатами проведеного дослідження нами було підраховано частоту появи певної назви сімейної ролі та визначено, які із них є найбільш придатними для опису понять «сімейна роль за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї», «сімейна роль за морально-психологічною та інтимно-сексуальною функціями сім'ї», «сімейна роль за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї». З'ясувалося, що на думку експертів найважливішими моделями поведінки подружжя (які посідають перші десять рангів) для опису «сімейна роль за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї» є: порадник (той, хто надає корисні, мудрі поради), одностудець (той, хто має однакові погляди з важливих сімейних питань), співрозмовник (той, хто розмовляє на цікаві теми з членами сім'ї), учитель (той, хто навчає членів сім'ї), слухач (той, хто вислуховує думки членів сім'ї), вихователь (той, хто виховує членів сім'ї), компаньйон (той, хто є співучасником сімейних проєктів, ігор), експерт (той, хто дає оцінку задумам, планам, діям членів сім'ї), інтелектуал (той, хто володіє розвиненим інтелектом), гуру (той, хто має винятковий авторитет в сім'ї).

Таблиця 2.5. – Результати ранжування експертами моделей поведінки подружжя для опису «сімейна роль за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї», %

Моделі поведінки подружжя	Відповідний ранг від 1 до 20	Моделі поведінки подружжя	Відповідний ранг від 1 до 20
Винахідник	17	Модник	16
Вихователь	6	Одностудець	2
Гід	14	Опонент	20
Гуру	10	Порадник	1
Експерт	8	Прагматик	19
Естет	15	Слухач	5
Інтелектуал	9	Соціалізатор	18
Компаньйон	7	Співрозмовник	3
Лідер	12	Спортсмен	13
Медіатор	11	Учитель	4

Сукупність значущих ролей визначалася на основі заданого критерію значущості на рівні не менше 90%, що підсилило репрезентативність

отриманої семантичної універсалії. Для оптимізації і прискорення узагальнення отриманих результатів було використано програмне комп'ютерне забезпечення «IBM® SPSS Statistics®». Узагальнені дані, отримані за допомогою зазначених методів дозволило нам отримати сукупність стійких подібних оцінок від експертів – семантичну універсалію сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією.

Щодо найважливіших моделей поведінки подружжя для опису «сімейна роль за морально-психологічною та інтимно-сексуальною функціями сім'ї» (таблиця 2.6.), то такими на думку експертів є: мотиватор (той, хто надихає членів сім'ї), берегиня (захисник) (той, хто оберігає сім'ю і дає відчуття безпеки), коханець (той, хто задовольняє інтимно-сексуальні потреби шлюбного партнера), активіст (хто, хто є енергійним, діяльним), миротворець (той, хто йде на примирення, примиряє членів сім'ї), розрадник (той, хто втішає, розраджує), друг (той, хто виявляє прихильність, довір'я), ініціатор (той, хто є джерелом різних сімейних справ), репродуктор (той, хто задовольняє потребу партнера у продовженні роду), романтик (той, хто створює романтичну атмосферу).

Таблиця 2.6. – Результати ранжування експертами моделей поведінки подружжя для опису «сімейна роль за морально-психологічною та інтимно-сексуальною функціями сім'ї», %

Моделі поведінки подружжя	Відповідний ранг від 1 до 20	Моделі поведінки подружжя	Відповідний ранг від 1 до 20
Активіст	4	Контролер	20
Акуратист	11	Коханець	3
Альтруїст	13	Креативщик	16
Батько (мама)	17	Миротворець	5
Берегиня (захисник)	2	Мораліст	15
Донька (син)	18	Мотиватор	1
Друг	7	Оптиміст	12
Жартівник	14	Репродуктор	9
Зять (невістка)	19	Розрадник	6
Ініціатор	8	Романтик	10

За результатами ранжування експертами моделей поведінки подружжя для опису «сімейна роль за господарською та матеріально-фінансовою функцією сім'ї» (таблиця 2.7.) з'ясовано, що найважливішими серед них є: добувач (той, хто добуває засоби для існування сім'ї), господарник (той, хто

веде домашнє господарство), годувальник (той, хто годує і доглядає членів сім'ї), організатор (той, хто організовує побут сім'ї), нянька (той, хто доглядає дитину), масовик (той, хто дбає про відпочинок та розваги членів сім'ї), підприємець (той, хто організовує прибуткові для сім'ї справи), покупець (той, хто купує товари для сім'ї), кухар (той, хто готує їжу для членів сім'ї), прибиральник (той, хто прибирає житло, територію проживання сім'ї).

Таблиця 2.7. – Результати ранжування експертами моделей поведінки подружжя для опису «сімейна роль за господарською та матеріально-фінансовою функцією сім'ї», %

Моделі поведінки подружжя	Відповідний ранг від 1 до 20	Моделі поведінки подружжя	Відповідний ранг від 1 до 20
Годувальник	3	Нянька	5
Господарник	2	Організатор	4
Дбайливець	19	Обліковець	18
Дизайнер	15	Підприємець	7
Дієтолог	17	Покупець	8
Добувач	1	Прибиральник	10
Економіст	13	Ремонтник	14
Кухар	9	Садівник	20
Масовик	6	Стиліст	16
Медик	11	Фінансист	12

Загалом проведена нами робота дозволила з'ясувати перелік основних сімейних ролей, які очікуються шлюбними партнерами одне від одного при реалізації сімейних функцій. Особливістю методики є те, що вона дозволяє не тільки визначати рівень виконання шлюбними партнерами сімейних ролей і з'ясовувати проблемні сфери їх розподілу, а ще й сприяє усвідомленню подружжям переліку важливих сімейних ролей, що здатні впливати на гармонію сімейного життя. У подальшому ці напрацювання стали основою психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлення про сімейні ролі.

За результатами дослідження нами з'ясовано, що у психологічній теорії і практиці не знайшли належного висвітлення питання чіткої диференціації моделей поведінки подружжя при реалізації сімейних функцій. З'ясовано, що кожна функція сім'ї реалізовується за допомогою конкретних сімейних ролей – моделей поведінки членів сім'ї при реалізації сімейних функцій, або ж дій,

що очікуються подружжям одне від одного у сімейних взаєминах. Виявлено, що найважливішими моделями поведінки подружжя для реалізації інтелектуально-світоглядної функції сім'ї є: порадник, одиодумець, співрозмовник, учитель, слухач, вихователь, компаньйон, експерт, інтелектуал, гуру; морально-психологічної та інтимно-сексуальної функцій сім'ї є: мотиватор, берегиня (захисник), коханець, активіст, миротворець, розрадик, друг, ініціатор, репродуктор, романтик; господарської та матеріально-фінансової функції сім'ї є: добувач, господарник, годувальник, організатор, нянька, масовик, підприємець, покупець, кухар, прибиральник. Загалом ці результати можуть суттєво сприяти розширенню уявлень студентської молоді, як майбутніх шлюбних партнерів, про перелік сімейних ролей у конкретних сферах їхньої відповідальності.

Водночас ми звернули увагу на те, що крім позитивних моделей поведінки подружжя існують й деструктивні, що здатні породжувати сімейні конфлікти та можуть здійснювати прямий чи опосередкований психотравмуючий вплив на психічне здоров'я членів сім'ї. Наприклад, в опитувальнику «Сімейні ролі», можна знайти низку таких ролей-обов'язків як «поганий виконавець своїх обов'язків», «хлопчина на побігеньках», «любитель хворіти», «прихильник строгої дисципліни», «головний звинувачувач», «одинокий вовк», «хто створює неприємності для інших», «хто ухиляється від сімейних розбірок», «жертвувач зарди інших», «сімейний вулкан», «хто затаїв образу». Детальне вивчення цих моделей поведінки за допомогою експертів Української асоціації сімейних психологів дає підстави стверджувати, що виконання шлюбними партнерами таких ролей може мати негативні наслідки як для виконавця певної ролі, так і для його шлюбного партнера. Адже, наприклад, поганий виконавець може втілювати кілька моделей поведінки, зокрема «егоїста», «ледаря», «невдахи», «прокрастинатора»:

– роль «егоїста» – модель поведінки себеллюбної особи, яка дбає тільки про себе і байдужа до членів своєї сім'ї;

– роль «ледаря» – модель поведінки ледачого члена сім'ї, який не любить працювати;

– роль «невдахи» – модель поведінки члена сім'ї, якому не щастить у різних сферах життя;

– роль «прокрастинатора» – модель поведінки члена сім'ї, який відкладає справи на потім.

Що стосується ролі «хлопчина на побігеньках», то, беручи до уваги, змістовну інтерпретацію у словниках української мови [115; 116] поняття «побігеньки» як виконання дрібних доручень, пов'язане з посиланням куди-небудь, з біганиною, можемо припустити, що тут теж існують різні моделі поведінки шлюбних партнерів, а саме:

– роль «безхребетника» – модель поведінки безвольного, безхарактерного члена сім'ї;

– роль «інфантила» – модель поведінки несамостійної особи залежної від інших членів своєї сім'ї;

– роль «мученика» – модель поведінки особи, яка страждає через своє сімейне життя;

– роль «невдахи» – модель поведінки члена сім'ї, якому не щастить у різних сферах життя.

Окремої уваги заслуговує розуміння ролі «любителя хворіти», адже поняття «любитель» вказує на певну схильність особи похворіти, яка може мати різну мотивацію та інваріанти у поведінці члена сім'ї, наприклад:

– роль «іпохондрика» – модель поведінки члена сім'ї, який виявляє постійне занепокоєння з приводу можливості захворіти;

– роль «маніпулятора» – модель поведінки члена сім'ї, який виявляє хитрість для досягнення своїх цілей;

– роль «скиглія» – модель поведінки члена сім'ї, який постійно скаржиться на стан здоров'я.

Як свідчить практика, модель поведінки «прихильника строгої дисципліни» теж може виявлятися у різних сімейних ролях, які уособлюють

строгість, непохитність, суворість шлюбного партнера. Учасники дослідження під час опитування часто вказували на прагнення шлюбного партнера повчати, давати вказівки, керувати, підпорядковувати, контролювати, робити членів сім'ї залежними від себе. Вочевидь, що такі вербальні чи поведінкові вияви можуть свідчити про свідоме або несвідоме прагнення виступати в ролі «начальника» – модель поведінки особи, яка поводить з членами сім'ї як з підлеглими. Крім такої поведінки, учасники опитування відмічали певні ознаки члена подружнього союзу, який намагається всебічно домінувати і отримати повну владу над партнером, поступово придушуючи її волю. Серед вербальних і поведінкових реакцій такого партнера найчастіше називали прагнення псувати настрій, ображати, принижувати, руйнувати плани, іноді, наносити тілесні ушкодження, завдавати морального і фізичного болю. Осмислення цієї поведінки подружньої пари дозволяє нам виділити сімейну роль «садиста» – модель поведінки шлюбного партнера, яка часто виявляє безжалісність, жорстокість, насолоду від страждань інших членів своєї сім'ї. Доречно зазначити, що зі схожими ознаками, проте дещо іншими характеристиками виявляють себе шлюбні партнери, які часто не в змозі відчувати почуття співпереживання, вірять у власну унікальність і зверхність, паратизують на рідних і близьких, виявляють імпульсивність та вередливість. Систематизація психологічних ознак такої людини дозволяє виокремити ще одну таку сімейну роль як «самодур» (психопат) – модель поведінки надмірно вольового, примхливого, свавільного члена сім'ї.

Загалом за результатами аналізу наукової літератури та опитування 20 сімейних пар нами в алфавітному порядку було складено перелік можливих моделей поведінки, що відображають патологізуючі сімейні ролі, які здатні породжувати сімейні конфлікти та можуть здійснювати прямий чи опосередкований психотравмуючий вплив на психічне здоров'я членів сім'ї (додаток В). Далі експерти (38 членів Української асоціації сімейних психологів) здійснили альтернативне ранжування тих сімейних ролей, які

найбільше відображають характеристику деструктивних моделей поведінки шлюбних партнерів у сімейних стосунках. Для посилення ймовірності відсутності помилок та суб'єктивності при визначенні потрібних для дослідження деструктивних моделей поведінки шлюбних партнерів – експертам пропонувалося вказати свій варіант патологізуючої сімейної ролі та визначити її ранг у порядку убутання значущості кожної ролі, що дало змогу визначити деструктивність однієї моделі поведінки подружжя над іншою. Порівняльний аналіз здійснено на підставі інтегральної оцінки, зіставляючи значення кожної ролі із середнім. Також кожна роль отримала оцінку за шкалою від 0 до 6, де «6» – сімейна роль є найбільш вираженою, безпосередньо стосується деструктивної моделі поведінки шлюбних партнерів; «0» – сімейна роль взагалі відсутня, не стосується деструктивної моделі поведінки шлюбних партнерів. Це дозволило її описати як точку чи вектор у заданому багатовимірному семантичному полі, а також здійснити аналіз різних патологізуючих ролей й описати їх як розходження точок або векторів багатомірного семантичного диференціала. Далі вираховували частоту зустрічі певної патологізуючої ролі у групі експертів. Велика частота свідчила про значущість уявлень цієї ролі у свідомості експертів.

Далі нами було застосовано метод вільного асоціативного експерименту, згідно якого експерти мали можливість запропонувати будь-які асоціації, пов'язані з поняттям «патологізуючі сімейні ролі». Для первинного набору ми обрали найбільш вагомі дескриптори.

За результатами проведеного дослідження було підраховано частоту появи певної назви деструктивної моделі поведінки шлюбних партнерів та визначено, які із них є найбільш придатними для опису понять «патологізуюча сімейна роль». Отримана інформація також увійшла до психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі. При цьому ми звернули увагу на уточнення переліку:

– патологізуючих сімейних ролей, що детерміновані фізіологічною та психічною залежністю особи;

– *патологізуючих сімейних ролей, що відображають залежність від шлюбного партнера;*

– *патологізуючих сімейних ролей, що відображають зверхнє та зневажливе ставлення до членів сім'ї.*

Результати робіт з експертами дозволили з'ясувати найдеструктивніші моделі поведінки шлюбних партнерів для опису *«патологізуюча сімейна роль, що детермінована фізіологічною та психічною залежністю особи»*. Такими є: алкоголік (модель поведінки члена сім'ї, який має залежність від алкоголю), ігроман (модель поведінки члена сім'ї, який постійно прагне грати в азартні ігри), наркоман (модель поведінки члена сім'ї, який має хворобливий потяг до вживання наркотиків), ревнивець (модель поведінки людини, що виявляє тривогу через відсутність упевненості в прихильності об'єкта любові), сексоголік (модель поведінки шлюбного партнера, який виявляє залежність від сексу і постійно прагне отримати сексуальну розрядку), трудоголік (модель поведінки члена сім'ї, який має залежність від роботи), фанатик (модель поведінки одержимого члена сім'ї, який перебуває в полоні будь-якої ідеї, пристрасті), шопоголік (модель поведінки члена сім'ї, який не контролює здійснення зайвих покупок).

Що стосується основних *патологізуючих сімейних ролей, що відображають залежність від шлюбного партнера*, то до їх переліку експерти віднесли такі моделі поведінки як: безхребетник (модель поведінки безвольного, безхарактерного члена сім'ї); вигнанець (модель поведінки особи, яку через різні причини періодично виганяють із своєї сім'ї); жертва (модель поведінки особи, яка постійно терпить звинувачення, образи та приниження від інших членів своєї сім'ї); інфантил (модель поведінки несамотійної особи залежної від інших членів своєї сім'ї); мученик (модель поведінки особи, яка страждає через своє сімейне життя); невдаха (модель поведінки члена сім'ї, якому не щастить у різних сферах життя); нетямущий (модель поведінки члена сім'ї, який часто виявляє низький рівень інтелекту,

виражає нерозуміння, недогадливості); скиглій (модель поведінки члена сім'ї, який постійно на щось скаржиться).

Окрему увагу ми приділили уточненню *патологізуючих сімейних ролей, що відображають зверхнє та зневажливе ставлення до членів сім'ї*. За результатами опитування експертів такими є: грубіян (модель поведінки члена сім'ї, який поводить себе грубо, використовує ненормативну лексику; егоїст (модель поведінки себелюбної особи, яка дбає тільки про себе і байдужа до членів своєї сім'ї); мегаломан (модель поведінки члена сім'ї з манією величності); нарцис (модель поведінки зарозумілого, закоханого в себе члена сім'ї); начальник (модель поведінки особи, яка поводить з членами сім'ї як з підлеглими); насильник (модель поведінки особи, яка насилує чи експлуатує інших членів сім'ї); садист (модель поведінки особи, яка часто виявляє безжалісність, жорстокість, насолоду від страждань інших членів своєї сім'ї); самодур (модель поведінки надмірно вольового, примхливого, свавільного члена сім'ї); цинік (модель поведінки особи, що демонструє відверто зневажливе, зухвале ставлення до членів своєї сім'ї).

Узагальнені дані, отримані за допомогою зазначених методів дозволило нам отримати сукупність стійких подібних оцінок від експертів – семантичну універсалію патологізуючих сімейних ролей.

За результатами теоретичного та експериментального дослідження нами обґрунтовано типологію сімейних ролей як основи для формування уявлень про моделі поведінки шлюбних партнерів. У свою чергу це уможливило розробити психологічний інструментарій формування у студентської молоді уявлень про моделі поведінки подружжя.

2.4. Практичні рекомендації майбутнім шлюбним партнерам щодо розподілу сімейних ролей та обов'язків

Майбутнім шлюбним партнерам, які прагнуть створити гармонійний сімейний союз жінки та чоловіка важливо спочатку ознайомитися зі статтями Сімейного кодексу України, який визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. Варто звернути увагу на те, що цим законом України чітко визначено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. При цьому поведінка подружньої пари відображається через різні сімейні ролі, типологію яких, на жаль, у Сімейному кодексі не відображено. Однак в ньому розкрито важливі права та обов'язки подружжя, наприклад, у статті 54. чітко зазначено, що *«дружина, чоловік мають право розподілити між собою обов'язки в сім'ї»*. При цьому усі найважливіші питання життя сім'ї мають вирішуватися подружжям спільно, на засадах рівності. Це означає, що подружжя є, насамперед, шлюбними партнерами – співучасниками усіх сімейних справ, а отже компаньйонами (сімейна роль «компаньйона»). Таке розуміння майбутніми шлюбними партнерами своїх прав дозволяє запобігти появі деяких патологізуючих сімейних ролей, наприклад, «жертви», «маніпулятора», «начальника».

У статті 55. акцентується увага на *«обов'язку подружжя турбуватися про сім'ю»* і, зокрема, на тому, що дружина та чоловік відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній. Вказана стаття є надзвичайно важливою для усвідомлення людиною своєї ролі у сімейному житті та покликана сприяти осмисленню своєї здатності поводити себе відповідно до встановлених сімейних правил і норм.

Особливої уваги, в контексті розуміння майбутніми шлюбними партнерами важливих сімейних ролей, заслуговує стаття 150., яка визначає

обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини. Насамперед, мова йде про такі важливі моделі батьківської поведінки шлюбних партнерів як ролі вихователів та вчителів. Саме усвідомлення суті цих ролей здатне сприяти саморозвитку особистості як майбутнього сім'янина і своєї відповідальності за майбутніх дітей. Реалізація сім'єю виховної функції акумулюється у складних моделях батьківської поведінки: виховання, мотивування, вислуховування, навчання, надання мудрих порад тощо. Звідси стає очевидною необхідність розрізняти низку важливих батьківських ролей, наприклад, друга, мотиватора, порадирика та ін. Отже стаття 150 дає розуміння засадничих умов відповідального батьківства. Водночас вважаємо за доцільне, до її четвертого пункту «*батьки зобов'язані поважати дитини*» додати «та бути прикладом для неї». Таким чином, привертається увага майбутніх батьків до того, що вони мають бути прикладом тих, кого варто дитині наслідувати. Адже, як свідчить практика, батьки можуть мати винятковий авторитет для дитини і тим самим викликати бажання свідомо чи несвідомо копіювати їхню модель поведінки.

Загалом, враховуючи викладене вище, зі змісту статей Сімейного кодексу можна виокремити низку сімейних ролей як важливих моделей поведінки шлюбних партнерів (таблиця 2.8). Ознайомлення з такою типологією дозволить майбутнім шлюбним партнерам розширити своє уявлення про сімейні ролі та підвищити рівень своєї психологічної готовності до сімейного життя.

Таблиця 2.8 – Результати виокремлення основних сімейних ролей зі змісту статей Сімейного кодексу

Обов'язки подружжя	Важливі сімейні ролі, які дозволяють втілювати обов'язки подружжя
Стаття 55.	
«Піклуватися про побудову сімейних відносин»	Берегиня (захисник), мотиватор, організатор, розрадник, романтик
«Утверджувати повагу до матері та до батька»	Вихователь, гуру, лідер, медіатор, порадирик, соціалізатор, співрозмовник, учитель
«Дбати про матеріальне забезпечення сім'ї»	Добувач, економіст, обліковець, покупець, підприємець, фінансист

Стаття 90.	
«Дружина, чоловік взаємно зобов'язані брати участь у витратах, пов'язаних із хворобою або каліцтвом другого з подружжя»	Добувач, покупець, фінансист
Стаття 150.	
«Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини»	Вихователь, друг, мотиватор, опонент, порадник, співрозмовник, учитель
«Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток»	Берегиня (захисник), мотиватор, слухач, співрозмовник, спортсмен, учитель, розрадник
«Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати до самостійного життя»	Мотиватор, організатор, порадник
«Батьки зобов'язані поважати дитину»	Друг, медіатор, однодумець, порадник, співрозмовник

За результатами аналізу наукової літератури та експериментального дослідження, ми дійшли висновку, що процес реалізації подружжям функцій сім'ї, розподілу сімейних ролей та обов'язків часто породжує деструктивні сімейні конфлікти. Майбутнім шлюбним партнерам доцільно звернути увагу, що першопричинами таких конфліктів можуть бути індивідуально-психологічні особливості подружжя, помилковий вибір шлюбного партнера, проживання молодого сім'ї з батьками, сімейні кризи тощо.

Що стосується помилкового вибору шлюбного партнера, то тут, насамперед, важливо виділити проблему міжособистісної несумісності, коли шлюбні потенціали подружжя не співпадають. Саме низький рівень міжособистісної сумісності шлюбних пар стає причиною реалізації подружжям різних моделей поведінки, а отже сімейної дисгармонії. Звідси виникає потреба у розумінні закономірностей вибору майбутнього шлюбного партнера;

– проживання молодого сім'ї з батьками досить часто породжує рольові конфлікти, коли старше покоління намагається домінувати, вмішуватися у життя дітей, а молода сім'я змушена: відстоювати свої кордони (*конфліктувати*), пристосовуватися до ситуації (*терпіти*), усуватися від відповідальності за свою сім'ю (*відмовлятися від необхідності самостійного*

існування, продовжувати своє дитинство).

Майбутнім шлюбним партнерам потрібно знати, що сімейні проблеми, пов'язані з розподілом (перерозподілом) сімейних ролей та обов'язків найчастіше можуть виникати при появі деяких нормативних та ненормативних сімейних криз, зокрема: кризи *«прийняття на себе подружніх обов'язків»* (адаптація шлюбних партнерів до сімейного життя та один до одного), кризи *«засвоєння подружжям батьківських ролей і прийняття факту появи нового члена сім'ї»* (перехідний етап життєвого циклу сім'ї, що обумовлений фактором народження дитини), кризи *«включення дітей у зовнішню соціальну структуру»* (входження дитини до нової соціальної структури – дошкільний навчальний заклад, школа), кризи *«важка хвороба члена сім'ї»* (поява члена сім'ї з будь-якою серйозною соматичною чи нервово-психічною хворобою, алкоголізмом, наркоманією тощо), кризи *«повторний шлюб»* (адаптація шлюбних партнерів до сімейного життя, членів нової сім'ї, виконання батьківських обов'язків щодо рідних та нерідних дітей).

Майбутньому подружжю варто знати, що для запобігання сімейних конфліктів, детермінованих кризою *«прийняття на себе подружніх обов'язків»*, потрібно:

- ✓ вирішити проблеми сімейної ієрархії та розподілу сфер відповідальності,
- ✓ узгодити обов'язки та права,
- ✓ знайти баланс між особистими та сімейними потребами,
- ✓ встановити внутрішні кордони сім'ї і межі спілкування з друзями та родичами;

Для запобігання сімейних конфліктів, детермінованих кризою *«засвоєння подружжям батьківських ролей і прийняття факту появи нового члена сім'ї»* майбутнім шлюбним партнерам важливо знати, що:

- ✓ сім'я, яка очікує народження дитини, стоїть на порозі серйозних змін, тому потребує перерозподілу сфер відповідальності та обов'язків;

✓ зміни, що відбуваються з жінкою під час вагітності, впливають на її здатність виконувати певні сімейні ролі за господарською, інтимно-сексуальною, морально-психологічною функціями і, відповідно, на характер взаємин подружжя;

✓ нормативні переживання, що супроводжують вагітність жінки, можуть змінюватися під впливом різних чинників і набувати хворобливого характеру (тривоги, побоювання, страхи). У деяких випадках може виникати відчуття покинутості, самотності, недовіри до оточуючих людей, майбутня мама може стати вимогливою, капризною, надмірно сентиментальною, ранимою, що вимагає від партнера терпіння, психологічної підтримки (*ролі порадника, розрадника, слухача, співрозмовника*) та виконання господарсько-побутових справ (*ролі господарника, кухара, покупця, прибиральника*);

✓ після народження дитини з'являються нові ролі «батька / мами» і велика кількість обов'язків. Виконання батьківських обов'язків потребує суттєвого розширення діапазону сімейних ролей від «няньки» до таких важливих ролей як «вихователь», «учитель»;

✓ батько може відчувати себе виключеним з сім'ї (*відчуття «емоційного голоду»*), переживати почуття ревності (*роль ревнивця*), спрямувати усі зусилля у професійну сферу, оскільки мама всю увагу спрямовує на дитину. Молода мама, яка очікує від чоловіка емоційної підтримки і допомоги, може ображатися та дратуватися. Подружжю важливо запобігати появі таких проблем, утримуватися від взаємних претензій;

✓ узгодженість, гнучкість і правильний розподіл сімейних ролей допоможе швидко подолати кризу «засвоєння подружжям батьківських ролей і прийняття факту появи нового члена сім'ї».

Для запобігання сімейних конфліктів, детермінованих кризою «включення дітей у зовнішню соціальну структуру» шлюбним партнерам важливо знати, що:

✓ включення дітей у соціальну структуру може спричинити виникнення напруги у стосунках подружжя, невдоволення та розчарування через

неприйняття членами сім'ї нових обов'язків і невдоволення батьківськими ролями;

✓ можуть з'являтися труднощі в адаптації дитини до нових соціальних умов та її соматизація як вияви механізмів психологічного захисту (алергійні захворювання, гастрит, енурез, простудні захворювання);

✓ через невдалий розподіл сімейних ролей може виникнути перевантаження жінки і як наслідок емоційне та фізичне виснаження (втома, відчай, роздратування, бажання все покинути і страх щось змінити);

✓ подружжю потрібно бути готовим до подолання труднощів, пов'язаних з включенням дітей у соціальну структуру. Це потребує чіткого перерозподілу сімейних ролей, взаєморозуміння і взаємопідтримки;

Для запобігання сімейних конфліктів, детермінованих кризою «*важка хвороба члена сім'ї*», шлюбним партнерам важливо знати, що:

✓ у сім'ях, де з'явилася важкохвора людина, спостерігається поділ членів сім'ї за певними ролями: *роль головного опікуна*, на плечі якого лягає основне навантаження повсякденного догляду – життя цієї людини повністю концентрується на хворому, вона жертвує своїм особистим життям (ця людина найчастіше потребує від шлюбного партнера чи від дітей підтримки), *роль ситуативного опікуна*, який меншою мірою приймає участь в догляді за хворим, зберігає можливість реалізації особистих планів та інтересів;

✓ у сім'ях з важкохворою дитиною може спричинити виникнення напруги у стосунках подружжя, невдоволення та розчарування через відчай і відчуття вини;

✓ членам сім'ї потрібно бути готовими до подолання труднощів, пов'язаних з включенням дітей у соціальну структуру.

Важливо, щоб кожен з подружжя був проінформований про рольові очікування свого партнера. Для цього потрібно звернути увагу на знання шлюбними партнерами переліку основних сімейних ролей та процедури їх розподілу. Для виявлення таких уявлень доцільно звертатися до сімейних

психологів (консультантів), які можуть використовувати діагностичні опитувальники «Рольові очікування та прагнення у шлюбі» (РОП) (автори А. Волкова, Т. Трапезникова), «Розподіл ролей в сім'ї» (автори Ю. Альошина, Л. Гозман, Є. Дубровська), «Сімейні ролі» (автори Дж. Огден, Е. Зевін, адаптований О. Черніковим) «Діагностика сімейних ролей подружжя» (автори Д. Карпова, Є. Потапчук). Порівняння оцінок рівня виконання сімейних ролей дозволить з'ясувати відповідність взаємних очікувань шлюбних партнерів реальній рольовій поведінці, а також запобігти появі і проблемних сфер розподілу сімейних ролей.

Практика свідчить, що індивідуально-психологічні особливості шлюбних партнерів можуть породжувати незгоджень рольових взаємних очікуваннях партнерів та появу взаємних претензій. Для запобігання сімейних конфліктів майбутнім сімейним партнерам доречно осмислити інформацію про:

– особливості вияву кризи, пов'язаної з невдоволенням розподілом сімейних ролей і обов'язків: небажання чи нездатність шлюбних партнерів виконувати певні сімейні ролі (*наприклад, слабкий, бездіяльний партнер не може виконувати роль «активіста», неохайному важко виконувати роль «акуратиста», песимісту проблемно бути «оптимістом», тощо*), самоусування від виконання домашніх обов'язків (*наприклад, партнер може свідомо уникати ролі «господарника», «коханця», «няньки», «опонента», «прибиральника»*);

– першопричини появи та характер патологізуючих сімейних ролей, що відображають моделі поведінки з психотравмуючий впливом на членів сім'ї (*наприклад, ролі «девіанта», «жертви», «інфантила», «мораліста», «начальника», «нетямущого», «ревнивця», «садиста» та ін.*). З'ясовуються можливі дитячі психологічні травми члена сім'ї, які можуть сприяти появі таких ролей (*комплекси жертви чи садиста як результат авторитарного виховання батьками; схильність до девіантної поведінки як результат відстороненого стилю виховання, недостатньої уваги в дитинстві*). Також

звертається увага на можливі нервово-психічні розлади, що здатні бути підґрунтям для появи патологізуючих моделей поведінки шлюбних партнерів;

– вплив моделі батьківської сім'ї на розвиток міжособистісних стосунків у подружній парі (*наприклад: автономний розподілі сімейних ролей у батьківській сім'ї може стати причиною того, що доросла дитина хоче у своїй сім'ї теж певної автономності, що не завжди подобається партнеру, який ріс в сім'ї з демократичним розподілом ролей; син, який виріс в сім'ї, де батько ніколи не мив посуд, може вважати це не чоловічою справою і принципово уникати такої ролі у своїй сім'ї*).

Також доцільно знати, що ролевим конфліктом можна маскувати інші сімейні проблеми, наприклад, *самоствердження одного з партнерів, сексуальна дезадаптація, залежність від батьківської сім'ї, прагнення отримати увагу, тощо*.

Майбутнім партнерам потрібно навчитися усвідомлювати свої потреби, що відображаються у вимогах до партнера, а також здійснювати пошук альтернативних способів їх задоволення. Мова йде про здатність подружжя усвідомлювати:

– свої потреби (інтелектуально-світоглядні, інтимно-сексуальні, морально-психологічні, репродуктивні, господарсько-побутові, матеріально-фінансові), що є підґрунтям для висування певних вимог до партнера;

– свої потреби, які хочеться задовольнити в обхід моральним уявленням людини за допомогою певних «потенційних ролей» зі сприятливими для цього властивостями (наприклад, потреба садиста у жорстокості може задовольнятися через ролі «ревнивого партнера», «суворого вихователя», «коханця-садомазохіста»);

– альтернативні способи задоволення своїх потреб (заміна, компроміс, переключення).

Майбутнім шлюбним партнерам варто вміти узгоджувати сімейні обов'язки та очікувані моделі поведінки, використовуючи реорганізацію

сімейної структури, створюючи простір для її структурних змін за рахунок надання членам сім'ї можливостей для апробації нових ролей:

– *визначення внутрішніх кордонів сім'ї*: розуміння членами сім'ї характеру внутрішніх кордонів сім'ї та особливостей функціонування її членів в межах окремих підсистем (усвідомлення внутрішніх кордонів, досягнення згоди з приводу того, хто і яким чином включений в конкретну підсистему, хто і за що відповідає);

– *зміна перспектив*: члени сім'ї можуть отримувати новий досвід та розширяти діапазон поведінкових реакцій (наприклад: жінка може змінити ролі «домогосподарки», «хатньої робітниці», «прибиральниці» на ролі «підприємця» (організовувати прибуткові для сім'ї справи) чи «дизайнера» (підтримувати та удосконалювати дизайн житла); чоловік може змінити роль «трудоголіка» на роль «масовика» (дбати про відпочинок та розваги членів сім'ї), «романтика» (створювати романтичну атмосферу) тощо);

– *особистісне зростання та самопізнання членів сім'ї*: набуття членами сім'ї нового досвіду та розширення своїх функціональних можливостей за допомогою зміни місця в системі сімейних взаємин та апробації нових ролей (наприклад, спробувати себе в ролі «гіда» (знайомити членів сім'ї з природою та історичними пам'ятками), «креативщика» (робити життя сім'ї цікавішим і яскравішим), «спортсмена» (залучати власним прикладом членів сім'ї до здорового способу життя) тощо);

– *зміна сімейної підсистеми за допомогою звернення члена сім'ї до сімейного психолога*. Організація роботи психолога з одним із членів сім'ї може сприяти зміні його сімейного статусу та моделі поведінки (наприклад, сприяти відмові від ролі «ледаря», «ревнивця», «жертви», «песиміста», «трудоголіка», тощо).

Загалом майбутнім шлюбним партнерам потрібно усвідомлювати свої обов'язки та відповідальність за виконання сімейних ролей і знати основні правила гармонійних сімейних стосунків. За цими правилами шлюбні партнери повинні втілювати позитивні моделі поведінки [135], а саме:

✓ прагнути подібатися своєму партнеру та виявляти турботу (флірт, компліменти, приємні сюрпризи), бути цікавим співрозмовником, мотиватором, радником, розрадом, романтиком;

✓ уважно слухати партнера і коректно висловлювати свої думки щодо *розподілу ролей та координації сімейних планів*. Важливо використовувати кожну вільну хвилину для розмови з рідними людьми;

✓ не ображати і не ображатись (*запобігання конфліктів та збереження психічного здоров'я*)

✓ демонструвати дітям приклад гармонійних сімейних стосунків, оберігати їхню психіку від травм і бути для них мудрим радником і мотиватором особистісного розвитку;

✓ організувати відпочинок та розваги для сім'ї для відновлення душевного та фізичного здоров'я.

Отже як висновок потрібно зазначити, що майбутнім шлюбним партнерам на дошлюбному етапі важливо засвоїти основи шлюбу та сім'ї, усвідомлювати свої права та обов'язки, а також знати закономірності розподілу і перерозподілу сімейних ролей на різних етапах сімейного життя.

Запропоновані нами науково-обґрунтовані пропозиції допоможуть майбутнім шлюбним партнерам усвідомити свою відповідальність та ефективні моделі поведінки щодо запобігання сімейних конфліктів, детермінованих кризами «прийняття на себе подружніх обов'язків», «засвоєння подружжям батьківських ролей і прийняття факту появи нового члена сім'ї», «включення дітей у зовнішню соціальну структуру», «важка хвороба члена сім'ї», «повторний шлюб».

ВИСНОВКИ

1. Аналіз наукових досліджень уявлень молоді про сімейні ролі та їх типологію свідчить, що вивчення цього проблемного питання у психолого-педагогічній літературі характеризується фрагментарністю й відсутністю теоретичних та експериментальних розробок. Окрім того, у змісті Сімейного кодексу не має жодної статті, яка б давала чітке розуміння суті сімейних ролей та їх переліку. Відсутність науково-обґрунтованої інформації про моделі поведінки шлюбних партнерів при реалізації сімейних функцій обумовлює низький рівень знань молоді про сімейні ролі.

Уточнено психологічну сутність сімейних ролей як моделей поведінки членів сім'ї, що необхідні для реалізації сімейних функцій. Виявлено, що серед широкого конгломерату проблемних питань підготовки молоді до сімейного життя, не розробленими залишаються питання, що стосуються типології сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-сексуальною, матеріально-фінансовою і господарською функціями сім'ї.

2. З'ясовано, що поняття «уявлення молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів» відображає стійкі переконання молодої людини, які забезпечують типове реагування на ситуацію рольового розподілу сімейних обов'язків відповідно до сформованої в неї життєвої позиції. Психологічна структура уявлень студентської молоді про сімейні ролі відображає три взаємопов'язаних компоненти: когнітивний – система знань про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів, емоційно-оцінний – ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї, поведінковий – ідентифікаційна поведінка в ролі майбутнього шлюбного партнера. Ця інформація уможливорює підбір ефективних прийомів та методів пізнання предмету дослідження і конкретизації наукового пошуку.

3. Визначено чинники, від яких залежить уявлення студентської молоді про сімейні ролі, зокрема: чинники *об'єктивного характеру*: батьківська сім'я молодої людини, близьке оточення (друзі), освітнє середовище закладу

освіти, засоби масової інформації, суспільна думка, а також чинники *суб'єктивного характеру*: вмотивованість (прагнення здобути знання про моделі поведінки шлюбних партнерів, оволодіти роллю сім'янина); емоційна рефлексія (ставлення до сімейного життя та обов'язків у майбутній сім'ї); освіченість (наявність знань про сімейно-шлюбне життя); соціальна зрілість (засвоєння зразкових норм сімейно-шлюбного життя та усвідомлення своєї відповідальності за майбутню сім'ю); темперамент та характер (активність як здатність бути енергійним, діяльним; відповідальність як здатність відповідати за свої вчинки, дії, слова; наполегливість як здатність завзято досягати певної мети; старанність як здатність дбайливо та ретельно виконувати роботу; терплячість як здатність виявляти терпіння під час самовдосконалення та ін.).

4. Встановлено, що формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі буде ефективним за таких психологічних умов: наявність у студентів бажання розширяти свої уявлення про сімейні ролі та обов'язки; наявність у викладачів (кураторів) знань, умінь, навичок та бажання формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі та обов'язки; наявність психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі; розміщення у популярних соціальних сітках психологічних матеріалів про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів; створення студентських гуртків для вивчення моделей гармонійних сімейних стосунків.

5. Осмислення результатів теоретичного та емпіричного вивчення проблеми формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі дозволило розробити практичні рекомендації майбутнім шлюбним партнерам щодо розподілу сімейних ролей та обов'язків. Вони відображають науково-обґрунтовані пропозиції, виконання яких сприяє усвідомленню майбутніми шлюбними партнерами моделей поведінки шлюбних партнерів, особливостей розподілу сімейних ролей та обов'язків, а також запобіганню сімейних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Вікова психологія: Навчальний посібник для студентів вузів. К. : Академія, 2017. 704 с.
2. Балабух І. М. Трансформація сімейно-шлюбних орієнтацій сучасної української молоді. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* Київ, 2019. № 4. С. 5.
3. Венгер Г. С. Досвід сімейних стосунків у дистантній і традиційній сім'ях. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 29. С. 147-154.
4. Венгер Г. С. Порівняльний аналіз особливостей якості сімейного життя в традиційних і дистантних сім'ях. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. Вип. 30. С. 110-125.
5. Венгер Г. С. Психологічні особливості рольових стосунків у дистантних сім'ях. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 27. С. 103-116.
6. Горностай П. П., Кісарчук З. Г. Культурні особливості рольової поведінки та психологічна допомога. *Практична психологія в контексті культур.* Київ : НікаЦентр, 2018. С. 119-124.
7. Гусак Н. І. Підготовка юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05. Луганськ: Луганський національний педагогічний університет імені Т. Шевченка, 2015. 222 с.
8. Дементьєва І. Ф. Негативні фактори виховання дітей у неповній

сім'ї : *Соціологічні дослідження*. 2021. № 11. С. 102-112

9. Демидова Т. А. Особливості формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2023. 24 с.

10. Долинська Л. В., Демидова Т. А. Підготовка молоді до сімейного життя. (соц.-псих. тренінг) : навч.-метод. посіб. Київ, 2022. 74 с.

11. Зозуль Т. В. Психологічні особливості розподілу сімейних ролей у подружніх парах із суттєвою різницею у віці. *Психологія і особистість*: наук. журнал / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, Полтав. нац. пед. ін-т ім. В. Г. Короленка. 2016. № 1 (9). С. 129-138.

12. Іванова І. Ф. Гендерні стереотипи розподілу сімейних ролей в українській родині. *Наукові праці*: наук.-метод. журнал. Серія Соціологія / Інститут соціології НАН України. Випуск 246. Том 258. С. 169-174.

13. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів. Київ: Компринт, 2016. 403 с.

14. Карасевич А. П. Формування готовності студентської молоді до створення сім'ї : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07. Київ : Інститут проблем виховання Академії педагогічних наук України, 2019. 174 с.

15. Карпова Д. Є. Аналіз уявлень студентської молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів. *Актуальні проблеми психологічної теорії та практики* : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Вінниця, 28.03.2017). Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 67-70.

16. Карпова Д.Є., Потапчук Є. М. Особливості розподілу сімейних ролей за основними функціями сім'ї. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic, 2021. № 63 (63). VOL 4. P. 48-51.

17. Карпова Д. Є. Психологічний аналіз сімейних ролей шлюбних партнерів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія:

«Психологічні науки». Херсон : Гельветика, 2016. Вип. 4. С. 41-45.

18. Карпова Д. Є. Психологічний зміст та функції уявлень студентської молоді про сімейні ролі шлюбних партнерів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: «Психологічні науки». Херсон: Гельветика, 2017. Вип. 2. Том 2. С. 8-14.

19. Карпова Д. Є. Розподіл сімейних ролей шлюбними партнерами у сучасній сім'ї. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези допов. VII Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Хмельницький, 11-12.04.2019). Хмельницький : ХНУ, 2019. С. 52-53.

20. Карпова Д. Є. Ролева структура як важливий елемент сімейної системи. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези допов. VIII Всеукр. наук.-практ. конф., (Хмельницький, 9-10.04.2020). Хмельницький : ХНУ, 2020. С. 45-47.

21. Карпова Д. Є. Соціально-психологічні чинники, що сприяють усвідомленню молоддю сімейних ролей. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: «Психологічні науки». Херсон : Гельветика, 2016. Вип. 5. Том 2. С. 109-113.

22. Карпова Д. Є. Соціально-психологічні чинники, що сприяють усвідомленню молоддю сімейних ролей. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези допов. V Всеукр. наук.-практ. конф. Хмельницький: ХНУ, 2017. С. 18-19.

23. Карпова Д. Є. Усвідомлення молоддю соціальних ролей шлюбних партнерів як психологічна проблема. *Актуальні наукові психологічні та педагогічні дослідження сучасності* : тези та статті допов. VI Всеукр. наук. Інтернет-конф.. Київ: НУБіП, 2017. С. 51-53.

24. Карпська А. Й. Молода сім'я: проблеми та умови її становлення. Київ: ДЦССМ, 2016. 184 с.

25. Кісарчук З. Г., Єрмусевич О. І. Психологічна допомога сім'ї : навч. посіб. Київ : Главник, 2016. 127 с.

26. Кляпець О. Я. Психологічні чинники вибору молодою людиною цивільного шлюбу : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2020. 178 с.

27. Коваленко А., Балика Є. Життєві цінності подружжя як чинник задоволеності шлюбом. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія»*. 2015. Вип. 2 (4). С. 59-62.

28. Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. М. Основи наукових досліджень : навч. посібник. 5-е вид. Київ : Професіонал, 2018. 240 с.

29. Ковальчук І. В. Соціальна підтримка дітей та молоді з дистантних сімей на ринку праці в Україні: навч. посіб. Чернівці : Рута, 2017. 88 с.

30. Кравець В. П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. Київ : Київська правда, 2020. 688 с.

31. Кравченко К. В. Про вплив особистісної зрілості подружжя на ставлення до дитини. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 30. С. 309-318.

32. Крамченкова В. О. Психологія сім'ї. Харків: Новое слово, 2020. 238 с.

33. Кузьмук О. М. Кризова сім'я як приклад соціально вразливої категорії населення: соціологічний аналіз феномену. *Нова парадигма*. Київ, 2015. № 126. 208 с.

34. Левицька Т. Л. Фактори, що впливають на розвиток психологічної готовності студентів до створення сім'ї. *Збірник наукових праць №40. Частина II*. Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 2017. с. 231-234.

35. Левицька Т. Л. Розвиток психологічної готовності студентської молоді до створення сім'ї : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2019. 186 с.

36. Левківський М. В. Соціальна зрілість старшокласників: проблема формування. *Вісник Львівського університету*. 2015. №2. С. 135-138.
37. Логвінова Д. В. Гендерні стереотипи старшокласників про соціальні ролі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Психологія». 2015. №702. С. 100-104.
38. Ляшенко Н. О. Подружні ролі в молодіжній сім'ї. *Український соціум*. Вісник Національного технічного університету «ХПІ» : зб. наук. праць. Харків, 2017. С. 16-23.
39. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування: навч. посіб. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2021. 302 с.
40. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 448 с.
41. Новий тлумачний словник української мови: у чотирьох томах. К.: Аконіт, 2021. Том 2. 911 с.
42. Новий тлумачний словник української мови: в 3-х т. / укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. К. : Вид-во «Аконіт», 2023. Т. 3. 862 с.
43. Олександренко К.В., Василенко О. М. Вплив сімейних конфліктів на мовленнєву поведінку шлюбних партнерів. *Sciences of Europe*. 2021. VOL 3, № 65. 48-52.
44. Орбан-Лембрик Л. Е., Лембрик С. П. Шлюбно-сімейні взаємини і стабільність родинного життя. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2016. Вип. 11. Ч.1. С. 120-136.
45. Основи психології: підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. 4-те вид., стереотип. Київ : Либідь, 2019. 632 с.
46. Пілецький В. Соціально-психологічне розуміння суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2016. № 21. С. 112-117.
47. Помиткіна Л. В., Злагодух В. В., Хімченко Н. С., Погорільська Н. Л. Психологія сім'ї : навч. посіб. Київ : Вид-во «НАУ-друк», 2020. 270 с.
48. Посвістак О. А. Біхевіористський підхід до сім'ї: специфіка та

основні концепції. *Наука і освіта*. №7. Одеса: Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського, 2016. С. 111-117.

49. Портяна О. В. Специфіка адаптації молодого подружжя під час кризових періодів. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. Вип. 11. С. 698-707.

50. Потапчук Є. М., Карпова Д. Є. Інтимно-сексуальна привабливість людини як важлива складова її шлюбного потенціалу. *Координати розвитку психології здоров'я: реалії та перспективи* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю / за заг. ред. проф. О. В. Бацилевої. Вінниця : ТВОРИ, 2018. С. 160-162.

51. Потапчук Є., Карпова Д. Особливості психологічної діагностики сімейних ролей подружжя. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві* : зб. матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 198-201.

52. Потапчук Є. М., Карпова Д. Є. Моделі поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій: науковий журнал з соціології та психології «Габітус» / Голов. ред. І.В. Шапошникова. Одеса : 2021. Вип. №21. С. 268-274. (міжнародна наукометрична база [Index Copernicus International](#) (Республіка Польща

53. Потапчук Є. М., Карпова Д. Є. Сімейні ролі шлюбних партнерів у контексті інтелектуально-світоглядних взаємоочікувань. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. С. 196-199.

54. Потапчук Є. М., Левицька Т. Л. Готовність студентів вищого навчального закладу до створення стабільної сім'ї як психолого-педагогічна проблема. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія №12. Психологічні науки : зб. наук. праць. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова,

2017. № 16 (40). С. 89-93.

55. Потапчук Д. Нормативні сімейні кризи та особливості їх подолання. *Професійний розвиток та становлення особистості сучасного фахівця в умовах освітнього простору* : матер. III-ї Всеукр. студент. наук.-практ. конф. Хмельницький: ХНУ, 2014. С. 153-155.

56. Потапчук Є., Карпова Д. Особливості професійної підготовки майбутніх психологів до діагностики шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності пари. *Теорія та практика формування особистості як суб'єкта самотворення і самобереження* : монографія. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2021. С. 151-163.

57. Потапчук Є.М., Карпова Д.Є. Психологічна діагностика сімейних ролей як моделей поведінки подружжя: *довідник сімейного психолога*. Хмельницький : «PolyLux design print», 2021. 52 с.

58. Потапчук Є. М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером : *довідник сімейного психолога*. Хмельницький : «PolyLux design print», 2020. 36 с.

59. Потапчук Н. Д. Особливості надання психологічної допомоги проблемним сім'ям прикордонників : : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2006. 156 с.

60. Психологія молоді сім'ї: монографія / Р. П. Федоренко, М. І. Мушкевич, Т. І. Дучимінська, Л. І. Магдисюк. [Вид. 2-ге, доповн. та змін.]. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 392 с.

61. Психологія сім'ї : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2018. 238 с.

62. Рішко Л. І. Вплив рольових очікувань на характер сімейного спілкування подружжя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. Козубовська І. В. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. Випуск 23. С. 147-149.

63. Романовська Л. І. Профілактика насилля над підлітками в сім'ї:

теоретичні та практичні аспекти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / За ред. Л.П. Мельник, В.І. Співака. Вип. 33. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Медобори. 2016, 2019. С.133-144.

64. Руденок А.І. Формування у майбутніх психологів готовності до запобігання та подолання сімейних конфліктів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2014. 306 с.

65. Седих К. В. Уявлення про сім'ю у сучасної молоді (транскультуральне дослідження). *Вісник Харківського національного педагогічного університету. Серія «Психологія»*. 2018. Вип. 25. С. 159-165.

66. Сімейний кодекс України (10.01.2002 № 2947-III). *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

67. Склярчук А. В. Сімейні та дітородні орієнтири сучасної молоді [Електронний ресурс]. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2014. № 3. С. 287-296. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2014_3_45

68. Склярчук А. В. Проблемна сім'я як середовище соціалізації дитини : *монографія*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 272 с.

69. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.

70. Столярчук О. А. Родинні настанови студентської молоді. *The unity of science* : International scientific professional periodical journal. 2015. V. 2. P. 106–109.

71. Строкач Л. М., Захарчук Т. П. Вплив батьківської сім'ї на формування статево-рольових установок і уявлень старшокласників про майбутнє сімейне життя. *Психологічний часопис* : журнал / голов. ред. С. Д. Максименко. 2015. №1 (1). С. 92-97.

72. Сучасний психологічний тлумачний словник / В. Шапар. Х. : Прапор, 2005. 640 с.

73. Сушицька І. М. Трансформація функцій сім'ї в сучасному соціокультурному просторі. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики*

художньої культури. 2013. № 31. С. 228–235.

74. Терещенко М. В. Дошлюбні уявлення про сімейне життя як чинник подружнього взаєморозуміння. *Вісник психології і педагогіки* : зб. наук. праць. Київ, 2013. Випуск 13. № 6. С. 106-114.

75. Ткаченко В. Є. Благополуччя подружніх відносин і його психологічні детермінанти: теоретичний аналіз. *Наука і освіта* : журнал, 2010. № 3. С. 113-116.

76. Фромм Е. Мистецтво любові : [пер. з англ. В. Кучменко]. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 192 с.

77. Anderson D. A., Hamilton M. Gender roles stereotyping of parents in children's picture books: The Invisible father. *Sex Roles. Research Journal*. 2015. V. 52 (3). P. 145-151.

78. Applebury G. Main Family Functions Explained (осн. функції семьи). URL : <https://family.lovetoknow.com/about-family-values/main-family-functions-explained>.

79. Applebury G. The Role of a Father in the Family: Today & in the Past. (роль отца) URL : <https://family.lovetoknow.com/about-family-values/role-father-family-today-past>.

80. Deux K., Taynor J. Evaluation of male and female ability: Bias works two ways. (оценка мужских и женских способностей) *Psychological Reports*, 2023. № 32. P. 261–262.

81. Eagly, A.H. Sex differences in social behavior: A social-role interpretation. (Половые различия в социальном поведении: социально-ролевая интерпретация) Hillsdale, NJ : Erlbaum, 2017.

82. Gage N., Cronbach L. Conceptual and Methodological Problems in Interpersonal Perception. *Psychological Review*. 2015. № 62. P. 411-422.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета «Психологічні умови формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі»

Психологічні умови формуванню у студентської молоді уявлень про сімейні ролі	Ранг
Використання традицій українського народу щодо формування ціннісного ставлення студентів до сім'ї	
Виховання у молоді почуття відповідальності за виконання шлюбно-сімейних і батьківських обов'язків, підвищення престижу сім'ї як соціального інституту	
Забезпечення усвідомлення сімейно-ціннісних орієнтацій, життєвого самовизначення, соціально-психологічної мотивації студентської молоді до сімейного життя	
Залучення громадських організацій до проведення заходів щодо підготовки молоді до сімейного життя	
Інформаційно-просвітницьке забезпечення роботи зі студентською молоддю з питань формування уявлень про сімейне життя	
Наявність у викладачів (кураторів) знань, умінь, навичок та бажання формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі та обов'язки	
Наявність психологічного інструментарію формування у студентської молоді уявлень про сімейні ролі	
Наявність у студентів бажання розширяти свої уявлення про сімейні ролі та обов'язки	
Проведення круглих столів та зустрічей зі спеціалістами, які займаються проблемами створення та життєдіяльності молоді сім'ї	
Підготовка кураторів студентських груп як мотиваторів студентської молоді щодо активного пізнання психології сімейного життя	
Організація студентських конкурсів та рольових ігор на тему «Я майбутній сім'янин»	
Поглиблення знань про майбутню сім'ю та сімейні ролі в процесі підготовки студентської молоді до сімейного життя	
Розробка та поширення психологічних рекомендацій студентській молоді щодо засвоєння сімейних ролей як моделей поведінки шлюбних партнерів	
Розміщення у популярних соціальних сітках психологічних матеріалів про сімейні ролі як моделі поведінки шлюбних партнерів	
Розробка рольової гри для студентів з ідентифікації поведінки в ролі майбутнього сім'янина	
Розробка та впровадження новітніх навчальних програм «Психологія сімейного життя» як вибіркового навчального дисциплін	
Розробка та впровадження у позааудиторну діяльність програми «Я – майбутній сім'янин»	
Функціонування студентських гуртків для вивчення моделей гармонійних сімейних стосунків	
Ваш варіант відповіді	

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Б

Анкета

«Моделі поведінки, що відображають важливі сімейні ролі»

Шановний колего! Просимо Вас оцінити за 7-бальною шкалою моделі поведінки шлюбних партнерів, що різною мірою мають відношення до категорії «важливі сімейні ролі шлюбних партнерів» («6» – найбільш виражена, має безпосереднє відношення; «0» – взагалі відсутня, не має відношення).

Сімейні ролі шлюбних партнерів	Оцінка						
	0	1	2	3	4	5	6
1	2	3	4	5	6	7	8
Альтруїст							
Активіст							
Акуратист							
Батько (мама)							
Берегиня							
Винахідник							
Вихователь							
Гід							
Годувальник							
Господарник							
Гуру							
Дбайливець							
Дизайнер							
Дієтолог							
Добувач							
Донька (син)							
Друг							
Економіст							
Експерт							
Естет							
Жартівник							
Зять (невістка)							
Ініціатор							
Інтелектуал							
Компаньйон							
Контролер							
Коханець							
Кухар							
Креативщик							
Лідер							
Масовик							
Медик							
Медіатор							
Миротворець							
Модник							
Мораліст							

Закінчення додатка Б

1	2	3	4	5	6	7	8
Мотиватор							
Нянька							
Обліковець							
Однодумець							
Опонент							
Оптиміст							
Організатор							
Підприємець							
Покупець							
Порадник							
Прагматик							
Прибиральник							
Ремонтник							
Репродуктор							
Розрадник							
Романтик							
Садівник							
Слухач							
Соціалізатор							
Співрозмовник							
Спортсмен							
Стиліст							
Учитель							
Фінансист							
Ваш варіант							

Дякуємо за співпрацю!

Додаток В

Анкета

«Моделі поведінки, що відображають патологізуючі сімейні ролі»

Шановний колего! Просимо Вас оцінити за 7-бальною шкалою деструктивні моделі поведінки шлюбних партнерів, що здатні породжувати сімейні конфлікти та можуть здійснювати прямий чи опосередкований психотравмуючий вплив на психічне здоров'я членів сім'ї («6» – найбільш виражена, має безпосереднє відношення до категорії «патологізуючі сімейні ролі шлюбних партнерів»; «0» – взагалі відсутня, не має відношення).

Сімейні ролі шлюбних партнерів	Оцінка						
	0	1	2	3	4	5	6
1	2	3	4	5	6	7	8
Алкоголік							
Альфонс							
Безхребетник							
Брехун							
Вигнанець							
Груб'ян							
Дурень							
Гульвіса							
Егоїст							
Жертва							
Ігroman							
Імпотент							
Інфантил							
Іпохондрик							
Ледар							
Маніпулятор							
Мегаломан							
Мораліст							
Мученик							
Наркоман							
Нарцис							
Начальник							
Насильник							
Невдаха							
Нетямущий							
Нечепура							
Педант							
Песиміст							
Прокрастинатор							
Ревнивець							
Садист							
Самодур							

Закінчення додатка В

1	2	3	4	5	6	7	8
Сексоголік							
Скиглій							
Суддя							
Сухар							
Трудоголік							
Фанатик							
Цинік							
Шопоголік							
Ваш варіант							

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Г

ПСИХОЛОГІЧНА МЕТОДИКА

«Діагностика сімейних ролей подружжя» (ДСРП)

Автори Карпова Д. Є., Потапчук Є. М.

Інструкція до методики: оцініть свій чи свого шлюбного партнера рівень виконання сімейних ролей за допомогою п'ятибальної шкали: «5» – повністю виконується; «4» – у більшості випадків виконується; «3» – у деяких випадках виконується; «2» – у більшості випадків не виконується; «1» – повністю не виконується.

1. Діагностика сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї (*задоволення інтелектуально-світоглядних потреб подружжя*)

№	Сімейна роль шлюбного партнера	Оцінка
1	Винахідник (той, хто створює щось нове для покращення сімейного побуту)	
2	Вихователь (той, хто виховує членів сім'ї)	
3	Гід (той, хто знайомить членів сім'ї з природою та історичними пам'ятками)	
4	Гуру (той, хто має винятковий авторитет в сім'ї)	
5	Експерт (той, хто дає оцінку задумам, планам, діям членів сім'ї)	
6	Естет (той, хто шанує прекрасне і привчає до цього членів сім'ї)	
7	Інтелектуал (хто володіє розвиненим інтелектом)	
8	Компаньйон (той, хто є співучасником сімейних проєктів, ігор)	
9	Лідер (той, хто приймає серйозні рішення і вирішує важливі сімейні проблеми)	
10	Медіатор (той, хто сприяє конструктивному обговоренню сімейних проблем і сприяє порозумінню членів сім'ї)	
11	Модник (той, хто власним прикладом навчає членів сім'ї мати стильний та красивий вигляд)	
12	Однодумець (той, хто має однакові погляди з важливих сімейних питань)	
13	Опонент (той, хто має інші погляди з важливих сімейних питань і часто дискутує при їх обговоренні)	
14	Порадник (той, хто надавати корисні, мудрі поради членам сім'ї)	
15	Прагматик (той, хто оцінює дії членів сім'ї з точки зору практичності і доцільності)	
16	Слухач (той, хто вислуховує думки членів сім'ї)	
17	Соціалізатор (той, хто впливає на думку інших членів сім'ї і сприяє засвоєнню вимог суспільства)	
18	Співрозмовник (той, хто розмовляє на цікаві теми з членами сім'ї)	
19	Спортсмен (той, хто власним прикладом залучає членів сім'ї до здорового способу життя)	
20	Учитель (той, хто навчає членів сім'ї)	
Загальна оцінка		

Підрахунок результатів оцінки виконання сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією проводиться за п'ятибальною шкалою, де: 100-84 – дуже високий рівень; 83-68 – високий рівень; 67-52 –

середній рівень; 51-36 – низький рівень (*небезпека виникнення сімейних конфліктів*); 35-20 – дуже низький рівень (*підвищена небезпека виникнення сімейних конфліктів*).

2. Діагностика сімейних ролей за морально-психологічною та інтимно-сексуальною та функціями сім'ї (*задоволення інтимно-сексуальних та морально-психологічних потреб подружжя*)

№	Сімейна роль шлюбного партнера	Оцінка
1	Альтруїст (той, хто жертвує своїми інтересами заради членів сім'ї)	
2	Активіст (той, хто є енергійним, діяльним)	
3	Акуратист (той, хто охайно одягається і любить порядок)	
4	Батько (мама) (той, хто виконує батьківські обов'язки)	
5	Берегиня (захисник) (той, хто оберігає сім'ю і дає відчуття безпеки)	
6	Донька (син)	
7	Друг (той, хто виявляє прихильність, довір'я)	
8	Жартівник (той, хто любить вигадувати та жартувати)	
9	Зять (невістка)	
10	Ініціатор (той, хто є джерелом різних сімейних справ)	
11	Контролер (той, хто контролює виконання членами сім'ї суспільних норм)	
12	Коханець (той, хто задовольняє інтимно-сексуальні потреби шлюбного партнера)	
13	Креативщик (той, хто робить життя сім'ї цікавішим і яскравішим)	
14	Миротворець (той, хто йде на примирення, примиряє членів сім'ї)	
15	Мораліст (той, хто ратує за дотримання членами сім'ї моральних норм)	
16	Мотиватор (той, хто надихає членів сім'ї)	
17	Оптиміст (той, хто виявляє бадьорість та життєрадісність)	
18	Репродуктор (той, хто задовольняє потребу партнера у продовженні роду)	
19	Розрадник (той, хто втішає, розраджує)	
20	Романтик (той, хто створює романтичну атмосферу)	
Загальна оцінка		

Підрахунок результатів оцінки виконання сімейних ролей за інтимно-сексуальною та морально-психологічною функцією проводиться за п'ятибальною шкалою, де: 100-84 – дуже високий рівень; 83-68 – високий рівень; 67-52 – середній рівень; 51-36 – низький рівень (*небезпека виникнення сімейних конфліктів*); 35-20 – дуже низький рівень (*підвищена небезпека виникнення сімейних конфліктів*).

3. Діагностика сімейних ролей за господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї (*задоволення господарсько-побутових та матеріально-фінансових потреб подружжя*)

№	Сімейна роль шлюбного партнера	Оцінка
1	Годувальник (той, хто годує і доглядає членів сім'ї)	
2	Господарник (той, хто веде домашнє господарство)	
3	Дбайливець (той, хто дбає про потреби членів сім'ї)	
4	Дизайнер (хто підтримує та удосконалює дизайн житла)	
5	Дієтолог (той, хто дбає про здорове харчування членів сім'ї)	
6	Добувач (той, хто добуває засоби для існування сім'ї)	
7	Економіст (той, хто контролює фінансові витрати членів сім'ї)	
8	Кухар (той, хто готує їжу для членів сім'ї)	
9	Масовик (той, хто дбає про відпочинок та розваги членів сім'ї)	
10	Медик (той, хто дбає про здоров'я членів сім'ї)	
11	Нянька (той, хто доглядає дитину)	
12	Організатор (той, хто організовує побут сім'ї)	
13	Обліковець (той, хто веде облік домашнього майна)	
14	Підприємець (той, хто організовує прибуткові для сім'ї справи)	
15	Покупець (той, хто купує товари для своєї сім'ї)	
16	Прибиральник (той, хто прибирає житло, територію проживання сім'ї)	
17	Ремонтник (той, хто підтримує та відновлює об'єкти і речі своєї сім'ї)	
18	Садівник (той, хто доглядає за кімнатними рослинами, клумбами, садом)	
19	Стиліст (той, хто дбає про зовнішній вигляд членів сім'ї)	
20	Фінансист (той, хто займається грошовими справами сім'ї)	
Загальна оцінка		

Підрахунок результатів оцінки виконання сімейних ролей за матеріально-фінансовою та господарською функціями проводиться за п'ятибальною шкалою, де: 100-84 – дуже високий рівень; 83-68 – високий рівень; 67-52 – середній рівень; 51-36 – низький рівень (*небезпека виникнення сімейних конфліктів*); 35-20 – дуже низький рівень (*підвищена небезпека виникнення сімейних конфліктів*).

Ключ до психологічної методики

Вирахувати загальну суму за усіма оцінками сімейних ролей (сума може бути від 60 до 300 балів), де: **300-252** балів – дуже високий рівень виконання сімейних ролей; **251-203** балів – високий рівень виконання сімейних ролей; **202-154** балів – середній рівень виконання сімейних ролей; **153-106** балів – низький рівень виконання сімейних ролей, *небезпека виникнення сімейних конфліктів* (рекомендується звернутись за психологічною допомогою до фахівця); **105-60** – дуже низький рівень виконання сімейних ролей, *підвищене небезпека виникнення сімейних конфліктів* (рекомендується звернутись за психологічною допомогою до фахівця).

Додаток Д

ПСИХОЛОГІЧНА МЕТОДИКА

«Діагностика патологізуючих сімейних ролей» (ДПСР)

Автори Карпова Д. Є., Потапчук Є. М.

Інструкція до методики: за допомогою п'ятибальної шкали оцініть моделі поведінки (свої чи свого шлюбного партнера), що можуть породжувати сімейні конфлікти та негативно впливати на психічне здоров'я членів сім'ї:

«5» – модель поведінки виявляється постійно (наявна завжди);

«4» – модель поведінки виявляється часто (через короткі проміжки часу);

«3» – модель поведінки виявляється посередньо;

«2» – модель поведінки виявляється нечасто (рідко);

«1» – модель поведінки ніколи (ні за яких обставин) не виявляється.

№	Патологізуючі сімейні ролі	Оцінка
1	Алкоголік (модель поведінки члена сім'ї, який має залежність від алкоголю)	
2	Альфонс (утриманка) (модель поведінки особи, що знаходиться на утриманні шлюбного партнера)	
3	Безхребетник (модель поведінки безвольного, безхарактерного члена сім'ї)	
4	Брехун (модель поведінки брехливого, нещирого члена сім'ї)	
5	Вигнанець (модель поведінки особи, яку через різні причини періодично виганяють із своєї сім'ї)	
6	Грубіян (модель поведінки члена сім'ї, який поводить себе грубо, використовує ненормативну лексику)	
7	Дурень (модель поведінки члена сім'ї, який часто робить безглузді вчинки, дурниці)	
8	Гульвіса (модель поведінки члена сім'ї, який любить гуляти та легковажно проводити час)	
9	Егоїст (модель поведінки себелюбною особи, яка дбає тільки про себе і байдужа до членів своєї сім'ї)	
10	Жертва (модель поведінки особи, яка постійно терпить звинувачення, образи та приниження від інших членів своєї сім'ї)	
11	Ігroman (модель поведінки члена сім'ї, який постійно прагне грати в азартні ігри)	
12	Імпотент (модель поведінки особи, яка не задовольняє інтимно-сексуальні потреби шлюбного партнера)	
13	Інфантил (модель поведінки несамостійної особи залежної від інших членів своєї сім'ї)	
14	Іпохондрик (модель поведінки члена сім'ї, який виявляє постійне занепокоєння з приводу можливості захворіти)	
15	Ледар (модель поведінки ледачого члена сім'ї, який не любить працювати)	
16	Маніпулятор (модель поведінки члена сім'ї, який виявляє хитрість для	

	досягнення своїх цілей)	
17	Мегаломан (модель поведінки члена сім'ї з манією величності)	
18	Мораліст (модель поведінки особи, яка надмірно моралізує і постійно повчає інших членів своєї сім'ї)	
19	Мученик (модель поведінки особи, яка страждає через своє сімейне життя)	
20	Наркоман (модель поведінки члена сім'ї, який має хворобливий потяг до вживання наркотиків)	
21	Нарцис (модель поведінки зарозумілого, закоханого в себе члена сім'ї)	
22	Начальник (модель поведінки особи, яка поводить з членами сім'ї як з підлеглими)	
23	Насильник (модель поведінки особи, яка насилує чи експлуатує інших членів сім'ї)	
24	Невдаха (модель поведінки члена сім'ї, якому не щастить у різних сферах життя)	
25	Нетямущий (модель поведінки члена сім'ї, який часто виявляє низький рівень інтелекту, виражає нерозуміння, недогадливність)	
26	Нечепура (модель поведінки неохайного члена сім'ї)	
27	Педант (модель поведінки члена сім'ї, який є занадто суворим у виконанні дрібних, формальних вимог)	
28	Песиміст (модель поведінки члена сім'ї, який схильний у всьому бачити найгірше)	
29	Прокрастинатор (модель поведінки члена сім'ї, який відкладає справи на потім)	
30	Ревнивець (модель поведінки людини, що виявляє тривогу через відсутність упевненості в прихильності об'єкта любові)	
31	Садист (модель поведінки особи, яка часто виявляє безжалісність, жорстокість, насолоду від страждань інших членів своєї сім'ї)	
32	Самодур (модель поведінки надмірно вольового, примхливого, свавільного члена сім'ї)	
33	Сексоголік (модель поведінки шлюбного партнера, який виявляє залежність від сексу і постійно прагне отримати сексуальну розрядку)	
34	Скиглій (модель поведінки члена сім'ї, який постійно на щось скаржиться)	
35	Суддя (модель поведінки особи, яка схильна постійно засуджувати інших членів своєї сім'ї)	
36	Сухар (модель поведінки бездушного, черствого члена сім'ї)	
37	Трудоголік (модель поведінки члена сім'ї, який має залежність від роботи)	
38	Фанатик (модель поведінки одержимого члена сім'ї, який перебуває в полоні будь-якої ідеї, пристрасті)	
39	Цинік (модель поведінки особи, що демонструє відверто зневажливе, зухвале ставлення до членів своєї сім'ї)	
40	Шопоголік (модель поведінки члена сім'ї, який не контролює здійснення зайвих покупок)	
Загальна оцінка		

Підрахунок результатів оцінки моделей поведінки

Підрахунок результатів оцінки моделей поведінки (своїх чи свого шлюбного партнера), що можуть породжувати сімейні конфлікти та

негативно впливати на членів сім'ї, проводиться за п'ятибальною шкалою, де:

200-168 – дуже високий рівень наявності різних деструктивних моделей поведінки, що породжують сімейні конфлікти та можуть мати психотравмуючий вплив на членів сім'ї;

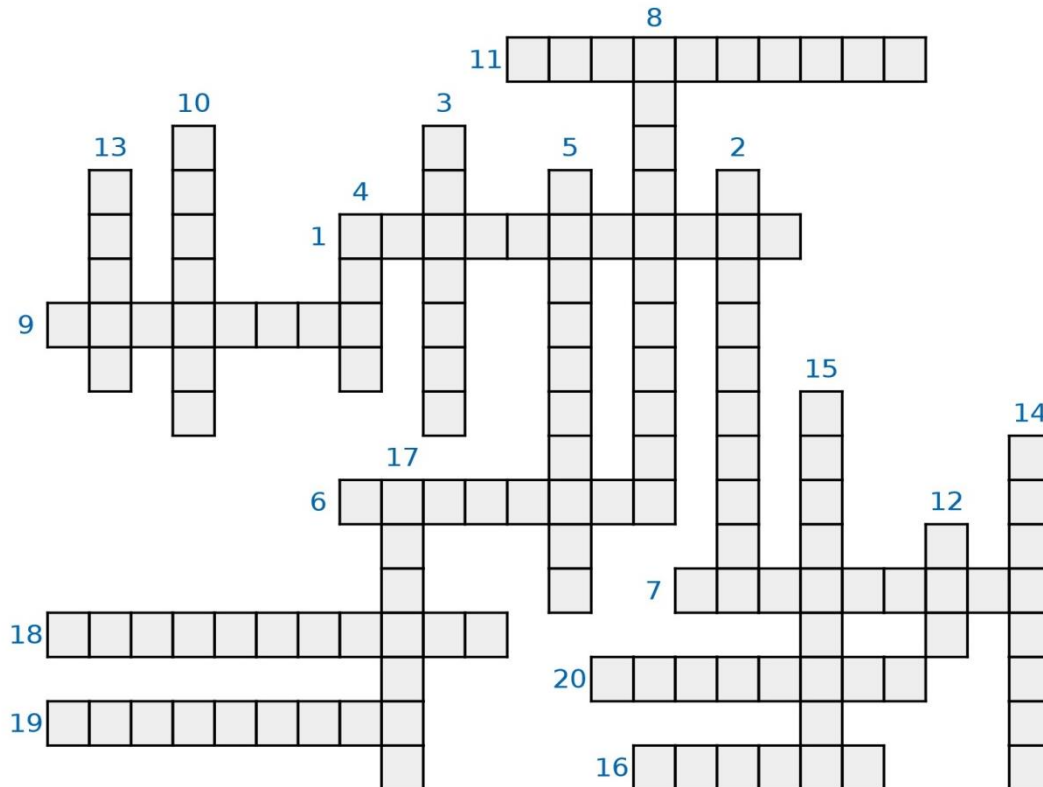
167-135 – високий рівень наявності різних деструктивних моделей поведінки, що породжують сімейні конфлікти та можуть мати психотравмуючий вплив на членів сім'ї;

134-102 – середній рівень наявності різних деструктивних моделей поведінки, що породжують сімейні конфлікти та можуть мати психотравмуючий вплив на членів сім'ї;

101-69 – низький рівень наявності деструктивних моделей поведінки, що породжують сімейні конфлікти та можуть мати психотравмуючий вплив на членів сім'ї;

68-40 – дуже низький рівень наявності деструктивних моделей поведінки, що породжують сімейні конфлікти та можуть мати психотравмуючий вплив на членів сім'ї.

Психологічний кросворд «Сімейні ролі»

1. Хто веде домашнє господарство?
2. Хто створює щось нове для покращення сімейного побуту?
3. Хто дає оцінку задумам, планам, діям членів сім'ї?
4. Хто має винятковий авторитет в сім'ї?
5. Хто має однакові погляди з важливих сімейних питань?
6. Хто купує товари для своєї сім'ї?
7. Хто контролює фінансові витрати членів сім'ї?
8. Хто організовує побут сім'ї?
9. Хто сприяє конструктивному обговоренню сімейних проблем і сприяє порозумінню членів сім'ї?
10. Хто дбає про зовнішній вигляд членів сім'ї?
11. Хто співучасником сімейних проєктів, ігор?
12. Хто знайомить членів сім'ї з природою та історичними пам'ятками?
13. Хто приймає серйозні рішення і вирішує важливі сімейні проблеми?
14. Хто дбає про здорове харчування членів сім'ї?
15. Хто підтримує та відновлює об'єкти і речі своєї сім'ї?
16. Хто доглядає дитину?
17. Хто має інші погляди з важливих сімейних питань і часто дискутує при їх обговоренні?
18. Хто годує і доглядає членів сім'ї?
19. Хто власним прикладом залучає членів сім'ї до здорового способу життя?
20. Хто підтримує та удосконалює дизайн житла?